

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МАСАЙИТОВ САИДЖАМОЛ ЮСИФОВИЧ

**БОСИТХОН ШОШИЙНИНГ “МУҚАДДИМАТУ ИЛМИЛ-ФАРОИЗ”
АСАРИДА МЕРОС МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ**

24.00.03 – Фикҳ, калом илми. Илоҳиёт

**ИСЛОМШУНОСЛИК ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PHD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

**Исломшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of Dissertation Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on Islamic
Sciences**

**Оглавление автореферата доктора философии (PhD) по исламоведческим
наукам**

Масайитов Саиджамол Юсифович

Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асарида мерос
масалаларининг ёритилиши .....

5

Masayitov Saidjamol Yusifovich

The coverage of issues of inheritanse in the work of Basitkhan Shashi
“Muqaddimatu ilm al-faraiz” .....

21

Масайитов Саиджамол Юсифович

Освещение вопросов наследства в книге Баситхона Шоши
“Муқаддимату илмил-фароиз” .....

41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ .....

46

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

МАСАЙИТОВ САИДЖАМОЛ ЮСИФОВИЧ

БОСИТҲОН ШОШИЙНИНГ “МУҚАДДИМАТУ ИЛМИЛ-ФАРОИЗ”
АСАРИДА МЕРОС МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

24.00.03 –Фикҳ, калом илми. Илоҳиёт

ИСЛОМШУНОСЛИК ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PHD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2018.4.PhD/Isl.12 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб саҳифасининг www.iiu.uz ҳамда “ZiyoNet” ахборот-таълим портали www.ziyounet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Бекмирзаев Илҳомжон Исроилжонович
тарих фанлари доктори, доцент

Расмий оппонентлар:

Ражабова Мавжуда Абдуллаевна
юримдик фанлар доктори, профессор

Бегматова Бузахро Маъруфжановна
юримдик фанлар номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.IsI/Tag/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «__» декабрь соат __ даги онлайн/оффлайн мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 2440056; факс: (99871) 2440065; e-mail: info@iiu.uz)

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (__ рақам билан рўйхатга олинган.) (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11- уй. Тел.: (99871) 2440056; факс: (99871) 2440065; e-mail: info@iiu.uz)

Диссертация автореферати 2022 йил «__» декабрда тарқатилди.
(2022 йил 18 ноябрдаги 13 рақамли реестр баённомаси).

Д.Р.Махсудов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

З.М.Исломов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филология фанлари доктори, профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тарихида ислом ҳуқуқининг муҳим мавзуларидан ҳисобланган “фароиз” (علم الفرائض – мерос илми) мусулмон мамлакатларида ҳозиргача ўзгармай келаётгани ҳамда замонавий мерос ҳуқуқига ҳам сингиб кетгани билан ажралиб туради. Бу соҳада Марказий Осиё, жумладан, Мовароуннаҳр олимларининг ўрни алоҳида эканини таъкидлаш керак. Тарихан илм марказларидан ҳисобланган Шош (ҳозирги Тошкент)дан етишиб чиққан, XIX – XX асрларда диний ва дунёвий фанлар ривожига катта ҳисса қўшган Боситхон Шоший (1877–1956)нинг “Муқаддимату илмил-фароиз” (مقدمة علم الفرائض) асари мерос ҳуқуқи асослари, меросхўрларнинг улушларини аниқлаш ва тақсимлаш билан боғлиқ масалалар батафсил баён этилгани, манбаларда мавжуд маълумотларнинг тартиблангани ҳамда фойдаланишга қулай кўринишга келтирилгани билан юксак эътирофга сазовордир. Мерос асослари, фароиз меъёрларини тўғри тушуниш, меросни тақсимлаш жараёнида меросхўрларнинг манфаати ҳимоясини таъминлашда ислом динининг ўзига хос таълимотини англашда мазкур асар муҳим аҳамиятга эга.

Дунёдаги исломшунослик илмий-тадқиқот марказларида “фароиз” (علم الفرائض – мерос илми)ни атрофлича ўрганиш ва унинг асл мазмунини очишга қаратилган изланишлар олиб борилмоқда. Бундай изланишларда фароизнинг “фарз эгалари” (أصحاب الفروض) ва “асабалар” (عصابات) билан боғлиқ ўзига хос меъёрларини ўрганиш, бу борада ёзилган манбаларни аниқлаш ҳамда уларнинг қиёсий таҳлилини амалга ошириш, ислом мерос ҳуқуқининг ҳозирги ҳолати, унинг дунёвий давлатлар қонунчилигига таъсирини баҳолашга эътибор қаратилмоқда. Шу билан бир қаторда, Шош воҳаси олимларининг илмий мерослари, уларнинг ислом илмлари ривожига қўшган ҳиссаси тадқиқотлар марказида ҳисобланади. Боситхон Шошийнинг ҳанафий мазҳаби доирасида мерос мулкларини амалий тақсимлашда ёрдам берадиган “Муқаддимату илмил-фароиз” асарини тадқиқ этиш ва ундаги мерос илмига оид маълумотларни таҳлил қилиш билан ҳанафий мазҳаби доирасида мерос илми қоидаларини мукамал ўрганиш имконияти пайдо бўлади.

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида алломаларнинг илмий-маънавий меросини аниқлаш, уларни замонавий талқинини амалга ошириш ҳамда кенг жамоатчиликка етказиб беришда катта имкониятлар яратилмоқда. Натижада “фароиз”га доир “Ал-фароиз ал-Усмония” (الفرائض العثمانية) асари нашр ҳамда “ас-Сирожия” (السراجية) асари ўзбек тилига таржима қилинган бўлса, “Илоҳий тақсимот”, “Исломда мерос ва унинг тақсимоти” каби қўлланмалар тайёрланди. Шунингдек, Боситхон Шошийнинг “Қонуни Боситий”, “Фарҳанги мабсут”, “Фавоид ал-адвия”, “Амали ҳандаса” ва бошқа асарлари эски ўзбек ёзувидан табдил қилиниб, айрим изоҳлар билан нашр этилди. Булар бевосита олим ва унинг меросига бўлган эҳтиром натижасидир. Шошийнинг илмий меросида ислом ҳуқуқининг “фароиз” соҳасида аҳамиятли ҳисобланган “Муқаддимату илмил-фароиз” асари муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 23 июндаги ПҚ-3080-сон “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2018 йил 19 декабрдаги ПҚ-4068-сон “Моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларида белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Дунёнинг қатор мамлакатларида ислом ҳуқуқининг мерос масалаларини ўрганишга оид кўплаб изланишлар олиб борилмоқда. Мазкур тадқиқотлар исломда мерос ҳуқуқининг шаклланиши, ривожланиш тенденциялари, мақсадлари ва ислом динини тўғри тушунишдаги аҳамияти каби масалалар доирасида амалга оширилмоқда.

Шарқда ислом ҳуқуқидаги фароиз масаласи ўрта асрлардан ўрганиб келинган. Бу борада дастлаб Абу Абдуллоҳ Суфён Саврий, кейинчалик Абу Жаъфар Таҳовий, Юсуф ал-Қуртубий, Абу Наср ал-Марвазий ва шу каби бир қатор олимлар ушбу мавзу юзасидан алоҳида китоблар таълиф этганлар. Машҳур фақиҳлардан Бурҳониддин ал-Марғиновий, Шамсул-аимма Сарахсий, Абу Бакр Косоний, Имом ал-Бухорий, Тумуртоший-Хоразмий, Абул Баракот Насафийлар билан бир қаторда, буюк математик ва қомусий олимлардан Муҳаммад ал-Хоразмий, диний ва дунёвий илмлар билимдони Саййид Шариф Журжоний ва Абдурашид Сажовандий¹ каби кўплаб олимлар бу мавзуга оид асарлар ёзган.

Ғарб исломшунос олимларидан Р.Шарль, Й.Шахт, В.Ҳаллак, А.Массе²

¹ Абу Абдуллоҳ Суфён Саврий. Ал-Фароиз. – Риёз. Дор ал-осима, 2016; Абу Жаъфар Таҳовий. Ал-Фароиз. – Байрут: Дор ар-роид ал-арабий, 1970; Шамсул-аимма Сарахсий. Мабсут. – Байрут: Дор ал-маърифат, 1978. Абу Бакр Косоний. Бадаиъ ас-саноеъ. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 2000. Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий. Танланган асарлар. Ж 1. – Тошкент, 1983; Саййид Шариф Журжоний. Аш-Шарифия. – Дехли: Мактаба ал-ашрафия, 2003; Абдурашид Сажовандий. Ас-Сироҷия. – Байрут: Дор ас-содин, 1972.

² Joseph Schacht. Das kitab al-hiyal fi'l-fiqh. Deutschland, Hannover: Lafaire, 1923. – 322 p.; ўша муаллиф. Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter &co, 1933. –Band 21. – 286-291 p.; ўша муаллиф. The Origins of Muhammadan Jurisprudence. Oxford: Clarendon, 1950. – 412 p.; ўша муаллиф. Foreign Elements in Ancient Islamic Law // Journal of Comparative Legislation and International Law. – Leiden: BRILL, 1950. – Vol. 32. – 7-32 p.; ўша муаллиф. Sociological Aspects of Islamic Law. USA, California: Center for the Study of Law and Society, University of California, 1963. – 210 p.; ўша муаллиф. The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon, 1972. –378 p.; ўша муаллиф. Die arabische hiyal – literatur. Ein Beitrag zur Erforschung

кабилар, ислом ҳуқуқи ва унинг институтларидан бири бўлган меросни ўрганишган бўлса, Туркияда Алпаслан Алқиш ва Язичи Абдурраҳмонлар мавзу борасида қатта тадқиқотлар олиб боришган³.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги исломшунослари академик В.Бартольд, Г.М.Керимов, М.И.Садагдар, Л.Р.Сюкияйнен, Р.Ю.Рахматуллин, Р.М.Нургалеев⁴ каби мутахассислар томонидан мавзу ўрганилган.

Мавзу Ўзбекистонда Н.И.Абидова, У.М.Ахмеджанов, Т.Аюбов, И.Б.Зокиров каби ўзбек олимлари томонидан мустақилликдан олдин тадқиқ этилган бўлса, диний ва маданий меросимизни ўрганишга кенг йўл очилгандан кейинги истилқлол йилларида бир қатор ҳуқуқшунос олимлар бу борада илмий изланишлар олиб борди. Академик Ҳ.Раҳмонкулов, профессор А.Зокиров, А.Раҳманов, А.Жузжоний, А.Мўминов, И.Бекмирзаев ва Б.Бегматова⁵, уламолардан шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф⁶ фаолиятини мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин. Мазкур тадқиқот ишимизда исломдан олдинги ва исломдаги мерос тушунчасини ўрганиш, улар ҳақида умумий тушунча беришга ҳаракат қилинди. Санаб ўтилган тадқиқотларда ислом мерос ҳуқуқи тарихи, унинг асосий қоидалари ҳамда фароиз фани хусусида умумий масалалар ўрганилган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган А-1-051 – “Исломшунослик муаммоларини бирламчи манбалар ва аждодларимиз диний-маърифий меросини тизимли таҳлил қилиш асосида ёш авлодда соғлом

---

der islamischen Rechtspraxis // Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter &co, 1926. –Band 15. – 211-223 p.; ўша муаллиф. Zur sociologischen Betrachtung des islamischen Rechts // Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter & co, 1935. – Band 22. – 207-238 p.; Шарль Р. Мусульманское право. – М.: Иностранная литература, 1954. – С. 75-101; Wael Hallaq. The formation of Islamic law (Aldershot, UK; Burlington, VT: Ashgate/Variorum, 2004) – 464 p.

³ Alpaslan Alkiş. İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2019; Yazıcı, Abdurrahman. “İslam Miras Hukuku İle Türk Medeni Kanunu Miras Sisteminin Mukayesesi”. Ekev Akademi Dergisi 17/55 (Bahar 2013): 167-180.; Yazıcı, Abdurrahman. “İslam Miras Hukukunda Dede Yetimliği Ve Benzeri Problemlere Çözüm Arayışına İlişkin Bir Değerlendirme”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 20 (2012): 107- 134.

⁴ Бартольд В.В. Сочинения. Т. 2, Ч. 2. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. – М.: Наука, 1964. – 658 с.; Сюкияйнен Л.Р. Основы теории исламского права. – М.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2015. – 170 с.; Нургалеев Р.М. Наследственное право в исламе. – Набережье Челны: Духовно-деловой центр Ислам Нуры, 2016. – 132 с.; Рахматуллин Р.Ю. Особенности исламского наследственного права. // Нучный вестник Омской академии МВД России. – Омск, 2019. - № 2. С. 73.; Керимов Г. М. Шариат. Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности. – Санкт Петербург: Диля, 2006. – 512 с.; Садагдар М.И. Основы мусульманского права. - М., 1968.

⁵Жузжоний А.Ш. Ислом ҳуқуқшунослиги, ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2002. – 255 б.; Муминов А.К. Роль и место ханафитских ‘улама’ в жизни городов Центрального Мавараннахра (II-VII/VIII-XIII в): Дис. ... докт. ист. наук. – Тошкент: ТИУ, 2003. – 304 с.; Бекмирзаев И.И. Бурхонуддин Махмуд ал-Бухорий ва Мовароуннахр қозилиги. Монография. – Тошкент: Таълим нашриёти, 2011. – 200 б.; ўша муаллиф. Мовароуннахрда қозилик ҳужжатлари: тарихий илдизлар ва таҳлилий ёндашувлар. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2014. – 332 б.; Бегматова Б. Исломда мерос ҳуқуқлари. Юрид. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2008. – 26 б.; Раҳманов А. Исламское право: – Т.: ТГЮИ, 2003. – 510 с.

⁶Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Ҳадис ва ҳаёт. – Тошкент: Nilol-nashr. 2015. – Ж. 12. - 208 б.; ўша муаллиф. Кифоя. 3-жуз. – Тошкент: Nilol-nashr, 2017. – 640 б.

этикодни шакллантириш” мавзуидаги илмий лойихаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асаридаги мерос масалалари ҳанафий мазҳаби асосида ёритилганини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

исломдаги мерос масалаларига доир тадқиқотларнинг назарий методологик асосларини аниқлаш;

фароиз илмининг ривожланиш босқичлари ва меросга оид ҳукмларнинг таҳлилини амалга ошириш;

Боситхон Шоший “Муқаддимату илмил-фароиз” асарининг Мовароуннаҳрда ёзилган манбавий асосларини кўрсатиш;

олимнинг мерос ҳуқуқлари борасидаги ўзига хос қарашларини илмий асослаш;

асарда фарз эгалари ва уларнинг улушларига доир ҳуқуқий масалаларнинг ёритиш усулларини аниқлаш;

асарда асаба ворисларга тақсимланадиган мерос масалаларини очиб бериш;

мерос ҳуқуқи меъёрларининг Ўзбекистон миллий қонунчилиги масалаларидаги кўринишларини қиёсий таҳлили асосида ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатларни белгилаш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг объектини исломда мерос ҳуқуқи ва у билан боғлиқ масалалар ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асари белгилаб олинган.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида илмий объективлик, тарихийлик, хронологик кетма-кетликка риоя қилган ҳолда қиёсий ва муаммовий таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Боситхон Шоший мерос тақсимоотида қисмати ризо (قسمة رضا) тушунчасини киритиш орқали барча меросхўрлар балоғатга етган ҳолатларда уларнинг меросдаги улушларини ўзаро розилик асосида белгилаш ва тақсимлаш шаклидаги маҳаллий урф-одатнинг шариатга мувофиқ эканини асослаб бергани далилланган;

Боситхон Шоший китоб ёзишда фароизга оид матн ва шарҳ услубларининг ўртасини танлаб, мерос тақсимоотининг амалий жиҳатларини ҳам киритгани, уларни математик амаллар воситасида тушунтириш орқали XIX аср охири – XX аср бошларида Муҳаммад Мусо Хоразмийнинг الجبر والمقابلة (ал-Жабр ва-л-муқобала) асари услубини қайта тиклашга эришгани аниқланган;

“Муқаддимату илмил-фароиз” (مقدمة علم الفرائض – Фароиз илмининг муқаддимаси)даги أصحاب الفروض (фарз эгалари – маълум улушга эга бўлган меросхўрлар)га тегишли масалалар муаллиф томонидан “أحوال الأربعين” (аҳвалу-ларбаъин – қирқ ҳолат)га тақсимланиб, ҳар бир ҳолат батафсил ёритилиши

асарнинг мерос тақсимооти билан шуғулланувчи муфтийлар ҳамда ушбу илми ўрганаётган талабалар учун қўлланма вазифасини ўташига сабаб бўлгани далилланган;

Боситхон Шошийнинг бедарак йўқолган киши (مفقود)нинг қолдирган меросини тарқатиб юбориш масаласида ҳанафий мазҳабида фатво берилган 90 йил ҳукмини эмас, балки даврга мос равишда қозининг ҳукмига ҳавола қилиш (амалда тўрт йил) тўғрисидаги қараш мусулмонларга қулайлик яратиш билан боғлиқ экани очиқ берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

тадқиқотда мерос илмининг мустақил фан сифатида ривожланиш тарихи баён қилиниб, исломнинг Макка даври ва Мадина босқичининг илк даврида мерос қонунчилигининг жоҳилия давридаги каби ҳолатда бўлгани ва секин-аста тадрижийлик асосида ислом мерос қонунлари мукамал шаклга келтирилгани далиллар билан очиқ берилган;

“Муқаддимату илмил-фароиз” (“Фароиз илмининг муқаддимаси”) асари “ас-Сирожи” ва унинг “Тайсиру фароиз ас-сирожи” деб номланган Бадахшоний томонидан қилинган шарҳи билан бир қаторда юртимиздаги диний ўқув юртларида фароиз илмидан қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин эканлиги илмий асосланган;

“Муқаддимату илмил-фароиз” асарини ўрганиш орқали муаллифнинг мерос масалаларини ечишдаги ёндашувлари ушбу фанни ўрганаётган талабаларга қулайроқ бўлгани учун асардан исломий таълим муассасалари талабалари учун фароиз фанидан дарсликлар яратишда фойдаланиш мумкинлиги аниқланган;

“Муқаддимату илмил-фароиз” асари Ўзбекистон мусулмонлари идораси тизимида фаолият юритаётган уламолар жамоасига дунёвий давлатда яшаётган мусулмонларга мерос ва васият билан боғлиқ низоли масалаларни ҳал қилишларидаги аҳамияти исботланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги фикҳшуносликнинг мерос боби ёки фароиз фанидаги мерос қоидалари, фикҳшуносликка оид даврий ва соҳавий нашрлар, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида 11258-рақам билан сақланаётган “Муқаддимату илмил-фароиз” асарининг қўлёзма нусхаси ҳамда асарнинг тарих фанлари доктори М.Ҳасаний билан ҳаммуаллифликда нашр қилинган нусхаларидан фойдаланилгани, диссертацияда қўйилган вазифаларнинг апробацияси, тавсияларнинг амалиётда жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқлангани билан изоҳланади. Бундан ташқари, диссертация натижаларининг ишонччилигини тадқиқот йўналиши ва илмий изланиш моҳиятидан келиб чиққан ҳолда танланган методлар ҳам тасдиқлайди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти Боситхон Шошийнинг мерос илми ривожига ўрни ҳамда “Муқаддимату илмил-фароиз” асарининг фикҳ ва фароиз илмлари ривожига муҳим манба экани борасидаги илмий-назарий

хулосалар соҳага оид келгусида амалга ошириладиган илмий тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти эса олий ва ўрта махсус билим юртларида исломшунос, тарихчи, ҳуқуқшунослар учун амалий қўлланма вазифасини ўташи ҳамда “Исломшунослик”, “Ислом фикҳи”, “Ҳуқуқшунослик”, “Ислом тарихи ва манбашунослиги” фанларини ўқитишда ва улар бўйича янги дарслик, қўлланма ва махсус курслар ишлаб чиқиш ҳамда Ўзбекистон мусулмонлари идораси Фатво маркази фаолиятида фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асарида мерос масалаларини ўрганиш бўйича ишлаб чиқилган таклифлар асосида:

Боситхон Шоший мерос тақсимоти масаласига “قسمة رضا” (қисмати ризо) тушунчасини киритиш орқали барча меросхўрлар балоғатга етган ҳолатларда уларнинг меросдаги улушларини ўзаро розилик асосида белгилаш ва тақсимлаш шаклидаги маҳаллий урф-одатнинг шариятга мувофиқ эканини асослаб бергани далилланганига оид илмий хулосалар буюртма асосида чоп этилган “Ислом ҳуқуқшунослиги” номли ўқув қўлланма мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 01.02.2021 йилдаги 02-03/654-сон маълумотномаси). Натижада талабаларда урф-одатларнинг шарият манбаларидан эканлиги тўғрисидаги тушунчаларнинг шаклланишига хизмат қилган;

Боситхон Шоший китоб ёзишда фароизга оид матн ва шарҳ услубларининг ўртасини танлаб, мерос тақсимотининг амалий жиҳатларини ҳам киритгани, уларни математик амаллар воситасида тушунтириб бера олгани билан XIX аср охири – XX аср бошларида Муҳаммад Мусо Хоразмийнинг “الجبر والمقابلّة” (“ал-Жабр ва-л-муқобала”) асари услубини қайта тиклашга эришгани аниқланганига оид илмий хулосалар буюртма асосида чоп этилган “Фароиз” номли китоб мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг 28.05.2021 йилдаги 1778-сон маълумотномаси). Натижада Ўзбекистон мусулмонлари идораси тизимидаги Тошкент ислом институти, Мир Араб олий мадрасаси, Ҳадис илми мактаби каби олий ва ўрта махсус ислом билим юртлари талабаларининг фароиз илмини эгаллаш учун ҳисоб илмининг ҳам аҳамияти катталиги ҳақидаги тушунчаларининг кенгайишига хизмат қилган;

“Муқаддимату илмил-фароиз” (مقدمة علم الفرائض – фароиз илмининг муқаддимаси)даги أصحاب الفروض (фарз эгалари – маълум улушга эга бўлган меросхўрлар)га тегишли масалаларнинг муаллиф томонидан “أحوال الأربعين” (аҳвалу-л-арбаъин – қирқ ҳолат)га тақсимланиб, уларнинг батафсил ёритилиши асарнинг мерос тақсимоти билан шуғулланувчи муфтийлар ҳамда ушбу илми ўрганаётган талабалар учун қўлланма вазифасини ўташига сабаб бўлгани далиллангани билан боғлиқ хулосалар Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази буюртмаси асосида нашр этилган “Исломда мерос тақсимоти” китоби мазмунига сингдирилган (Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 08.06.2021 йилдаги 02/207-сон маълумотномаси).

Натижада аҳвалу-л-арбаъиннинг мазкур баёни фикҳ илми билан шуғулланувчи мутахассислар учун мерос тақсимоти билан боғлиқ масалаларни ўрганишда қўлланма вазифасини ўташига эришилган;

Боситхон Шошийнинг бедарак йўқолган киши (مفقود)нинг мероси масаласида ҳанафий мазҳабида фатво берилган 90 йил ҳукмини эмас, балки қозининг ҳукмига ҳавола қилиш тўғрисидаги қарашини танлаши XIX аср охири – XX аср бошларида фуқароларнинг рўйхатга олина бошлаши натижасида йўқолган одамни қидириш хулосалари таҳлили нисбатан осонлашгани ҳамда мусулмонларга динни қулайлаштириш билан боғлиқ экани очиб берилганига оид хулосалар Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “O‘zbekiston tarixi” телеканалининг “Буюк юрт алломалари” туркум кўрсатувлари сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 11.01.2021 йилдаги 02-40-95-сон маълумотномаси). Натижада ушбу фаолият телетомошабинларнинг “Муқадимату илмил-фароиз” асаридаги меросга оид фатволар ҳақида тасавурлари шаклланиши ва тарихий билимларининг ошишига хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари жами 11 та конференцияларда, жумладан, 7 та республика ва 4 та халқаро илмий-амалий анжуманларда апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича жами 18 та илмий иш, шулардан Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган илмий нашрларида 7 та мақола, шундан 4 та республика ва 3 та хорижий журналларда чоп қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг ҳажми 126 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги асослаб берилган, тадқиқотнинг даврий чегараси, унинг ўрганилганлик даражаси тавсифланган, ишнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган. Тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланган ҳолда уларнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, ишнинг апробацияси, натижалари, эълон қилинган ишлар ва диссертациянинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Ислолда фароиз илми ривожланишини ўрганишнинг назарий асослари”** номли биринчи бобнинг *“Ислолдаги мерос масалаларини ўрганишнинг методологик асослари”* деб номланган биринчи бандида ислом мерос ҳуқуқи мавзусининг аҳамияти, замонавий дунёвий давлатлар қонунчилигига ислом мерос ҳуқуқининг айрим жиҳатларини,

жумладан, унинг тузилиши, ундаги қариндошлар таснифи ва яна бошқа кўплаб масалаларга берилган амалий ечимлар каби имкониятлардан фойдаланиш мумкинлиги билан боғлиқ экани, бундай нормаларнинг дунёвий давлатнинг мерос ҳуқуқи тўғрисидаги проекцияси қонун ижодкорлигида янги имкониятлар ярата олиши масалалари ўрин олган.

Мерос илми соҳасидаги тадқиқотларнинг аҳамиятини, олинган натижалардан ислом мерос ҳуқуқи аҳкомларини кўпконфессияли давлатларнинг сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларига интеграциялашувининг оптимал ечимларини топиш имконияти билан боғланади. Бугунги кунда бунга уринишларни замонавий Миср тажрибасида ва Малайзия Васатия институти фаолиятида ислом радикаллашувининг олдини олиш мақсадида Ислом қонунларини қўллашнинг ёрқин намунаси сифатида кўриш мумкин⁷.

“Фароиз илмининг ривожланиш босқичлари ва меросга оид ҳукмлар таҳлили” деб номланган биринчи бобнинг иккинчи бандида исломда мерос илмининг босқичма-босқич шаклланганлиги, меросга тегишли айрим ихтилофли масалалар ҳамда фароиз фанининг вужудга келиши ҳам баён қилинган.

Қуръоннинг Нисо сурасида мерос ҳукмлари батафсил баён қилинган. Ушбу оятлар арабларда мавжуд бўлган мерос меъёрларига туб ўзгартиришларни киритди ва уларнинг энг аввалида аёл ўз қариндошлари мулкани мерос қилиб олиш ҳуқуқига эга эмаслиги турар эди. Қуръон ушбу меъёрни бекор қилди. Умуман олганда, VII асрда пайдо бўлган исломий мерос ҳуқуқининг муҳим хусусиятларидан яна бири, унда васиятномада кўрсатилмаган қариндошлар ҳам меросхўр бўла олишининг мавжудлигидир. Шунинг учун ҳам ислом фикҳида васият бўйича мерос олиш бир қатор муҳим чекловларни ўз ичига олганига эътибор қаратиш керак бўлади⁸.

Исломда мерос ҳуқуқининг кейинги ривожланиши унинг иккинчи муҳим манбаи – суннатнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Суннат маълум бир мавзу билан боғлиқ бўлган Муҳаммад (с.а.в.)нинг ишлари ва сўзларини тавсифловчи ҳадислар тўпламидир. Шунинг учун ҳам Абдурашид Сажовандий, Саййид Шариф Журжоний каби тадқиқотчилар кўплаб фикҳий, жумладан, мерос меъёрларини ҳадисларни тўғри талқин қилиш орқали ҳам келиб чиққанини таъкидлашган. Масалан, суннатда буюрилган бир қоида мавжуд бўлиб, унга кўра мусулмон ўз мол-мулкани мусулмон бўлмаган кишига ҳатто ака ёки укаси бўлса ҳам, мерос қилиб қолдира олмайди. Ушбу ҳукм учун қуйидаги ҳадис асос бўлган: “Мусулмон кофирдан ва кофир мусулмондан мерос олмайди”⁹.

Суннат ислом ҳуқуқшунослигининг асосий манбаи бўлиб, унда амалий вазиятларни ҳисобга олган ҳолда Қуръоннинг мерос бўйича кўрсатмаларини ишлаб чиқадиган кўплаб меъёрлар мавжуд. Фикҳий масалаларга оид меъёрларнинг жуда

⁷ Рахматуллин Р. Ю. Генетические источники мусульманского права // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2011. № 4 (43). – Омск, 2011. - №4. С. 44-45.

⁸ Науменко О. В. Наследование в мусульманском праве // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2010. № 18 (194).

⁹ ابن كمال باشا. التوضيح في شرح التصحيح دارالنور المبين. أوردن. 2014. ص87. عبد العزيز البخاري. كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام البزدوي. دار الكتاب العربي. بيروت، 1991. ج 2، ص653.

кўплиги сабабли Қуръонда акс эттирилиши мумкин эмас эди. Масалан, Қуръонда мерос қолдирувчининг ҳуқуқий лаёқатини аниқлаш зарурлигини кўрсатувчи тўғридан-тўғри қоида йўқ. Бироқ бундай меъёр фиксга киритилган ва унда “Васият қилувчи ўз мулкни тасарруф эта олишга лаёқатли, яъни ақлли, баалоғатга етган, эркин ва танлаш ҳуқуқига эга бўлиши керак”, дейилган¹⁰.

Россия императори томонидан Туркистонга граф Пален бошчилигидаги юборилган комиссия томонидан ўлкадаги мусулмон аҳолининг шу вақтда амалда бўлган ҳуқуқий муносабатлари тўғрисидаги 1910 йили Тошкентда чоп этилган шариат моддалари тўплами ҳам мерос борасидаги ишлар сирасига киради. Бу тўпلام 294 моддадан иборат шариат қонунларини ўзида жамлаган бўлиб, ундан 121 модда никоҳ муносабатларига, 88 модда мерос ҳуқуқи масалаларига, 33 та модда васият ҳуқуқига, қолган моддалари ижтимоий, иқтисодий, савдо ва бошқа масалаларга бағишланган эди. Тўпلامнинг “Кириш” қисмида шариат қонунларининг мерос ҳуқуқига тегишли бўлган моддаларига катта эътибор қаратилган. Унда жумладан, бундай дейилади: “Исломдаги мерос ҳуқуқи кўринишидан жуда мураккаб, аммо ўта мохирлик билан ҳал қилинган ҳуқуқий масала”¹¹. Шунингдек, яна бир рус олими Л.В.Антаки бу масалани ўрганиб, “Абу Ҳанифа таълимотига кўра, оила ва мерос ҳуқуқи тўғрисида шариат моддалари мажмуи” (“Сборник постановлений шариата – по семейному наследственному праву (по учению Абу Ханифы)”) номли тўпламни 1913 йил Санкт Петербург шаҳрида чоп эттирган.

Тадқиқот давомида олинган натижалар фароиз илми ва у билан боғлиқ масалалар нафақат мусулмон олимлари, шунингдек, ғарб тадқиқотчиларининг ҳам доим диққат-марказида бўлиб келганини кўрсатди.

Диссертациянинг **“Фароиз илми ривожда Боситхон Шоший “Муқаддимату илмил-фароиз” асарининг ўрни”** номли иккинчи бобнинг *“Асарнинг Мовароуннаҳрда ёзилган манбавий асослари”* деб номланган биринчи бандида Мовароуннаҳрда етишиб чиққан муҳаддис, муфассир ва фақиҳларнинг фароиз илмига умумий ва хусусий маънода қўшган ҳиссалари ўрганилган. Имом Бухорий, Термизий, Марғиноний, Косоний, Тумуртоший каби уламолар билан бир қаторда ал-Хоразмий¹², Журжоний каби диний ҳамда дунёвий илм соҳибларининг соҳага оид ишлари кўрсатиб берилган. Жумладан, Имом Замахшарий “Кашшоф” тафсирида Қуръонда очик келмаган иккита қизнинг меросдан насибаси 2/3 бўлишини бошқа уламолардан фарқли равишда Қуръонда мавжуд бўлган ишора орқали тушунтириб бера олган¹³.

Мерос илми ҳукмлари Қуръонга асосланган дейилишига

¹⁰ علاء الدين الكاساني. بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع. دار الحديث القاهرة، 2005. ج 10، ص 509.

¹¹ Полное собрание законов Российской Империи / Собрание второе. 1825-1827: в 55 т. – Т. 1. – СПб., 1830.
¹² Арипов М.М. Ал-Хоразмийнинг меросни тақсимлаш ҳақидаги қарашлари ва унинг алгоритмик тилидаги дастури. / Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. – Наманган, 2020. - № 9. – Б. 36; Asst. Prof. Dr. Abdul Rahman Abdellah Al-Sarraf. Matters of Legacy and Wills According to the Scholar, Al-Kawarizmi. مجلة كلية التربية الساسية للعلوم التربوية والإنسانية / جامعة بابل نيسان/ 2018م عدد 38

¹³ Нисо сураси, 11-оят // Қуръон оятлари маъноси А.Мансурнинг “Қуръони қарим: маъноларининг таржима ва тафсири” асарининг 2018 йил Тошкентда “Тошкент ислом университети” нашриётида чоп этилган нашри асосида берилди.

қарамасдан, бу борада Пайғамбар (с.а.в.) ҳадисларининг ўрни ҳам катта. Мовароуннаҳрлик муҳаддислар мерос илми ривожига салмоқли ҳисса қўшганлар. Имом Бухорий “Ал-Жомий ас-саҳих”нинг 85-бобини “Китаб ал-фароиз” деб номлаган. Ушбу китобда 43 та ҳадис келтирилган бўлиб, улардан биттаси муаллақ (санадсиз), қолгани мавсул (санадли) ривоятлар ҳамда 24 таси саҳобийлар асари ҳисобланади.

Бухорий фароизга оид бўлимидаги бобларнинг бирига “Бобо билан ака-укаларнинг мерос олишлари ҳақидаги боб” деб сарлавҳа қўяди ва у ерда Абу Бакр, Ибн Умар ва Ибн Зубайрлар: “Бобо отадир”, деганларини айтиб ўтади. Имом Бухорийнинг фикҳдаги қарашлари бобларнинг сарлавҳаларидан олинишига эътибор қаратилса, мазкур масалада Имом Бухорий жумхур уламоларга хилоф равишда Абу Ҳанифа мазҳабидаги каби фикрни танлаганини кўриш мумкин. Шунингдек, марҳума аёлга меросхўр бўлган икки амакининг ўғиллари масаласида ҳам ҳазрати Алидан келган ривоятга биноан марҳуманинг ҳам эри, ҳам амакисининг ўғли бўлган амакиваччасига молнинг ярми, ҳам она бир акаси бўлган иккинчи амакиваччасига $\frac{1}{6}$ берилганидан сўнг қолган мол ўрталарида тенг бўлинишини айтадилар¹⁴. Олим фароиз китобларининг аксарида ёритилмаган насаб даъвоси қилганга мерос берилиши, *лақит* (топиб олинган инсон) мероси, *вало* (озод бўлган қулнинг қолдирган моли)га эга бўлмаслик шарт билан озод қилинган (саиба)нинг мероси, асирнинг мерос олиши, “фарзанд меники”, деб даъво қилган аёл масаласи каби ҳукмларни оят, ҳадис ва асарлар орқали очиқ беришга ҳаракат қилиб, фароиз уламоларига жуда катта енгилликлар бўлишига сабабчи бўлган.

Мерос илми ривожига катта ҳисса қўшган мовароуннаҳрлик олимлардан бири буюк математик, астроном, алгебра ва алгоритмлар асосчиси Абу Мусо Муҳаммад Хоразмий (780–850) ҳисобланади. Буюк олим Халифа Маъмун кўрсатмаси билан “ал-Жабр ва-л-муқобала” асарини ёзади ва ўзининг Фароиздан берадиган дарсларида ундан фойдаланади. Ал-Хоразмий ўзининг китоби ҳақида бундай дейди: “...Мен арифметиканинг оддий ва мураккаб масалаларини ўз ичига олувчи “ал-Жабр ва ал-муқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб”ни таълиф қилдим, чунки мерос тақсимлаш, васиятнома тузиш, мол тақсимлаш ва адлия ишлари, савдо ҳамда турли битимларда, шунингдек, ер ўлчаш, каналлар ўтказиш, (амалий) геометрия ва бошқа шунга ўхшаш ҳар хил ишларда кишилар учун бу зарурдир”¹⁵.

Фикҳнинг бошқа соҳалари қатори фароиз бўйича ҳам Мовароуннаҳр уламолари ўрта асрларда улкан ишларни бажаришган бўлишса-да, кейинги даврларда бу соҳада деярли китоб ёзилмади. XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод қилган ва моҳир табиб сифатида ном қозонган Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший бу ишни қайта жонлантирди.

Боситхон Шоший Тошкентдаги Хожа Аҳрор Валий мадрасасида диний ва дунёвий илмларни ўрганади. Кейинчалик Бухорога бориб, мадрасага киради ва ўзининг диний илмларини кенгайтириб, тез фурсатда мадрасани

¹⁴ ابن حجر العسقلاني. فتح الباري شرح صحيح البخاري. ج. 12, ص 28.

¹⁵ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий. Танланган асарлар. – Т., 1983 – Ж. 1. – Б. 17.

тугатади ва Тошкентга қайтади. Аниқ фанлар, адабиёт ва табиий фанлар бўйича чуқур илм эгаллаган Шоший диний илмлар борасида ўзига хос қарашларига эга етук олим бўлиб етишади.

“Олимнинг мерос борасидаги ўзига хос қарашлари” деб номланган иккинчи бобнинг иккинчи бандида Боситхон Шошийнинг фикр, айниқса, мерос тақсимооти борасидаги фикрлари атрофлича ўрганилиб, тадқиқ этилган. Ислом фикрида оилавий ва мулкӣ муносабатлар жамиятда одамлар орасидаги кўплаб низо ҳамда келишмовчиликларнинг асосий сабабчиси бўлгани боис, Қуръони каримда мазкур масалаларга бошқа муаммоларга қараганда кенгроқ ва батафсилроқ ўрин ажратилган. Бунинг асосий сабаби адолатни сақлаш ҳамда етимлар, бевалар каби жамиятнинг заиф қатламига зулм кўрсатилишининг олдини олишдан иборат. Бу бевосита ислом таълимоти талаб қилган асос ва тамойиллардан ҳисобланади. Айнан шу моҳиятдан келиб чиқиб, Шоший ўз асарида аёлларнинг мерос масаласига алоҳида тўхталиб ўтган ва унинг жамиятда эътиборсиз қолиб кетишидан огоҳлантирган.

Боситхон Шошийнинг мерос масалалари бўйича берган ечимлари ханафий мазҳабидаги бошқа фақиҳларнинг қарашларидан тубдан фарқ қилмайди. Лекин айрим ўринларда муаллифнинг ўзига хос қарашлари мавжуд. Жумладан, олимнинг яшаш давлатининг фарқчилиги мусулмонлар учун ҳам мерос олишга монелик қила олади, деган фикри. Мероснинг шартлари, мерос монеликлари, мафқуднинг мероси, бобонинг ака-укалар билан бирга мерос олиши, фароиз эгаларининг ҳолатларини ёритиш услублари каби бир қанча масалаларда ҳам ўзига хос қарашлари мавжуд бўлиб, улар ўз ўрнида кўрсатиб ўтилди.

Боситхон Шоший муайян масала бўйича бошқа уламоларнинг фикрларига танқидий қарашдан сўнг ўз шахсий фикрларини баён қилишда кўплаб ислом уламолари каби у ўзини “фақир”, “фақири ҳечмадон”, “бу ножоиз” каби сўзлар орқали атаб, “фикри қосиримча” каби камтарона жумлаларни ишлатади¹⁶.

““Муқаддимату илмил-фароиз”да мерос ҳукмларининг қўлланилиш хусусиятлари” деб номланган учинчи бобнинг “Асарда фарз эгалари улушлари масалаларининг ёритилиши” номли биринчи бандида китобнинг “Асҳобу фароиз” (“Муайян улуши бўлган ворислар”) деб номланган бобида келтирилган ҳар бир вориснинг ҳолатлари бирма-бир ўрганилиб, бошқа ханафий мазҳабидаги китоблар билан қиёсий ўрганиб чиқилган. Асҳоби фароизнинг барча ҳолатлари жамланган “аҳволул-арбаъин”нинг саккиз устундан иборат муфассал жадвали келтирилади. Бу жадвал орқали ҳар бир меросхўрнинг улушини эслаб қолишга қулайлик яратиш назарда тутилган¹⁷. Киритилган “Аҳволи арбаъийн” тушунчасининг тафсилоти қуйидагича: “Аб” (ота)да учта ҳол, жадди саҳиҳда тўртта ҳол ва ҳоказо жаддаи саҳиҳа (отасининг ёки онасининг онаси)да иккита ҳол бўлиб, жами қирқта ҳолдир.

Шоший ворисларга Қуръони каримда ажратилган ҳиссалар қуйидаги олтита сон эканини санаб ўтади. Улар: нисф (ярим 1/2), рубъ (тўртдан бир ҳисса 1/4),

¹⁶ Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший. Қонуни Боситий. – Ж.1. / Эски ўзбек тилидан ўгирувчи М. Ҳасаний. – Т.: O‘zbekiston, 2018. – Б.14.

¹⁷ Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший. Мисбоҳул анвор / Табдил ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. – Т.: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б. 260.

сумун (саккиздан бир ҳисса 1/8) ҳамда судус (олтидан бир ҳисса 1/6), сулус (учдан бир ҳисса 1/3) ва сулусон (учдан икки ҳисса 2/3)лардан иборатдир. Дастлабки учта соннинг ҳар бири ўзидан кейинги сондан 2 барабар катта ва кейинги учта сонда ҳам шу ҳолатни кузатиш мумкин. Шу ерда бир қатор масалаларга умумий махраж танлаш кўрсатиб ўтилган. Агар фароиз масаласида биринчи турдан ярим ҳиссани оладиган бир ворис бўлса, масаланинг махражи 2, ёлғиз рубъ (1/4) ҳиссалик ворис бўлса, масала махражи 4 ва ҳоказо судус (1/6) бўлса, махражи 6 бўлади. Агар масалада бирдан зиёда ҳисса бўлса, махражи энг кам ҳиссага тобе бўлади. Масалан, биринчи тур ҳиссадан нисф ва рубъ (1/2 ва 1/4) бўлса, махражи 4 ва ҳоказо биринчи турдан 1/8 билан иккинчи турдаги ҳиссалардан бири ёки ҳаммаси жамланса, махражи 24 бўлади¹⁸.

Боситхон Шоший асҳоби фароиз, асаба ёки завул арҳамдан иборат кўпгина қариндошларга мерос тақсимлаш вақтида керак бўладиган махсус белгилар киритган. Агар ворис фарз соҳиби бўлса, унинг устига белгиланган фарзини, масалан, 1/3 ёки 1/6 ва ҳоказо кўйилади. Агар ворис асаба бўлса, асаба меросхўр фарз соҳибидан қолган молга ҳақдор бўлгани учун арабча “باقى” (қолгани) маъносидаги “قى” (қий) белгисини ва агар меросхўр бошқа ворис сабабидан “ҳажб” (меросдан тушиб кетса) арабча “ساقط” (соқит бўлувчи) сўзининг “т” ҳарфини қўйган. Булардан Боситхон Шоший ҳисоб илмининг пухта билимдон олими эканлиги маълум бўлади. Ушбу фикрни олим томонидан ёзилган математикага оид мустақил асари “Амали хандаса” ҳам исботлайди.

“Асаба ворислари меросининг тақсимланиши” деб номланган учинчи бобнинг иккинчи бандида китобдаги асаба (Қуръон ва ҳадисда муайян улуш ажратилмаган ворислар) ҳақидаги боб тўлиқ ва муфассал ўрганилиб, ушбу масалаларнинг ёритилиши ҳам ҳанафий мазҳабида эътиборга эга бўлган ва Ўзбекистон мусулмонлар идораси тасарруфидаги диний таълим муассасаларида дарслик сифатида фойдаланиладиган “Тайсири фароиз ас-сирожи” китоби билан қиёсий ўрганилган.

“عصبة” (асаба) тушунчасига Боситхон Шоший қуйидагича таъриф берган: “асаба” луғатда ихота ҳамда ота тарафидан бўлган қариндошлар маъноларини билдиради. Аммо шариат истилоҳида асҳоби фароизнинг фарз бўлган ҳиссаларидан ортиб қолган тарика моли ва асҳоби фароизлар мавжуд бўлмаган тақдирда, барча тарика молини олишга ҳақли қариндошларга айтилади. “Асабот” сўзи эса асаба сўзининг кўплик шаклидир ва буларнинг ҳар бири асабадир¹⁹. Ушбу таъриф “ас-Сирожи” шарҳидан фарқ қилмайди. Лекин ушбу таъриф асаба бўлувчи сингилни ўз ичига олмаганлиги учун эътирозга учраган. “аш-Шарифия”даги қуйидаги хулоса мазкур танқидга жавоб бўлади. У ерда келтирилишича, ушбу таърифда фақат бевосита ўзи асаба бўлган меросхўрлар назарда тутилган бўлиб, сингилнинг асабалиги марҳумнинг қизи сабаблидир²⁰. Асабаларнинг айримлари фарз эгалари билан

¹⁸ Боситхон ибн Зоҳидхон Шоший. Мисбоҳул анвор / Табдил ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б. 225.

¹⁹ Ўша манба. – Б. 266.

²⁰ السيد شريف الجرجاني. الشريعة شرح السراجية. المكتبة الاشرافية، ديوبند، الهند، ص. 8.

бирга келганда ҳам мерос олаверади ва баъзан улардан кўпроқ ҳиссага эга бўлишлари ёки кўплаб фарз эгаларини меросдан тушириб ҳам юборишлари мумкин. Бунга ўғил сабабидан ўғилнинг кизи, сингил ва бошқаларнинг тушиб қолишини келтириш мумкин²¹. Бинобарин, энг аввал тарика молидан асҳоби фароизнинг фарз бўлган ҳиссалари ажратилади. Сўнг ортиб қолган барча мол асабага тақсим қилинади. Асаба "العصبة النسبية" асабаи насабийя (насаб орқали бўлган асаба) ва "العصبة السببية" асабаи сабабийя (қул озод қилиш сабабидан бўлган асаба) деб аталувчи икки қисмдан иборат бўлади.

Асабаи насабийя ҳам ўз навбатида учга бўлинади: "العصبة بنفسه" асаба би-нафсиҳи (бевосита асабалар), "العصبة بغيره" асаба би-ғайриҳи (бошқа воситасида асаба бўлганлар), "العصبة مع غيره" асаба маъа ғайриҳи (восита сабаб асаба)лар. Қариндошларни бундай таснифлаш уларнинг улушларини аниқлашда, шунингдек, бошқа меросхўрларга таъсирларини аниқлашда аҳамиятли эканлиги айтиб ўтилган.

“Исломдаги мерос ҳуқуқи меъёрларининг замонавий миллий қонунчилик масалаларидаги талқини” деб номланган учинчи бобнинг учинчи бандида ислом мерос ҳуқуқи масалаларини Ўзбекистонда мавжуд бўлган амалдаги мерос қонунчилигига талқини ўрганилган. Бунинг учун ушбу икки қонун ўртасидаги ўхшашлик ва фарқлар аниқланган. Бу борада кўплаб тадқиқотчилар иш олиб борганлар. Турк тадқиқотчиларидан Алпаслан Алқиш, Язичи Абдурахмон²², рус тадқиқотчиларидан Л.Р.Сюкияйнен, Р.Ю.Рахматуллин²³ ва бошқаларнинг изланишларида кўриш мумкин. Ўзбекистонда ҳам бу борада тадқиқотлар олиб борилган. Бунга Б.Бегматова²⁴ ва бошқаларнинг ишлари мисол бўла олади.

Умуман, фикҳнинг ислом мерос қонунчилигини бугунги кунда араб ва мусулмон мамлакатларида амалда бўлиб турган ягона бўлими дейиш мумкин. Қолган қисмлари ХХ асрнинг 50-йилларидан кейин кўплаб мамлакатларда амалдан қолган.

“Муқаддимату илмил-фароиз” асаридаги ислом мерос аҳкомларини Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг (ФК) V бўлими “Ворислик ҳуқуқи” деб номланадиган банди билан ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлари таҳлил қилиниб, бир нечта натижалар қўлга киритилди. Кодексда ворислик васият ва қонун бўйича амалга оширилади. Ислом ҳуқуқида ҳам шундай. Бироқ васият масаласида инсон барча молини васият қилиб юбора олмаслиги кўрсатилган. Аммо Боситхон Шоший ворислар рози бўлсалар, тўлиқ қилинган васият бажарилиши мумкин, дейди. Агар буни ҳисобга олинса, ислом мерос

²¹ حسنين محمد مخلوف. المواريث في الشريعة الإسلامية. ص 70-53.

²² Alpaslan Alkiş. İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2019; Yazıcı, Abdurrahman. “İslam Miras Hukuku İle Türk Medeni Kanunu Miras Sisteminin Mukayesesi”. Ekev Akademi Dergisi 17/55 (Bahar 2013): 167-180. Yazıcı, Abdurrahman. “İslam Miras Hukukunda Dede Yetimliği Ve Benzeri Problemlere Çözüm Arayışına İlişkin Bir Değerlendirme”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 20 (2012): 107-134.

²³ Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. – М.: Наука, 1986. – 49 с.; ўша муаллиф. Основы теории исламского права. – М., 2015. – С. 49.

²⁴ Бегматова Б. Исломда мерос ҳуқуқлари. Юрид. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2008. – 50 б.

ҳуқуқида ҳам ҳолат дунёвий қонундан катта фарқ қилмаслиги маълум бўлади.

Қонун бўйича ворислар фақат фуқаролар (жисмоний шахслар) бўлиб, васият бўйича эса давлат ва жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа юридик шахслар ҳам бўлиши мумкин²⁵.

Мархумнинг қарзлари бўлса, қонунга кўра, кредиторлар васиятномани ижро этувчига (меросни бошқарувчига) ёки меросхўрларга мерос қолдирувчининг мажбуриятларидан келиб чиқиб ўз талабини қўйиши мумкин²⁶.

Ислом мерос ҳуқуқида васият ва мерос тақсимлашга ўтишдан аввал, мархумнинг қарзларини узиш шарт қилинади. Ҳатто қарз сабабидан мархумнинг барча кўчар ва кўчмас мулклари тугаб қолиши ҳам мумкин. Бунда фақиҳлар қарзни икки турга: Аллоҳдан (закот, каффорат, назр ва ҳ.) ва бандалардан бўлган қарзларга бўлишади. Ҳанафийларга кўра, дастлаб мархумнинг бандалардан бўлган қарзи адо қилинади. Аллоҳдан бўлган қарз васият қилинган бўлсагина, шунда ҳам молнинг 1/3 қисми доирасида бажарилади. Аммо шофеъийларда аввало банданинг Аллоҳ олдидаги қарзи, мол ортса, бандалардан бўлган қарзи адо этилади²⁷.

ХУЛОСА

Амалга оширилган тадқиқот натижалари Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асарида ислом мерос ҳуқуқида оид масалалар ҳақида қуйидаги хулосаларга келиш имконини беради:

1. Ислом мерос ҳуқуқининг асослари VIII–X асрларда ишлаб чиқилган. Меросга оид ҳукмларнинг аксарияти Қуръон ва ҳадисларда баён қилингани боис, фақиҳлар билан бир қаторда муфассир ва муҳаддислар ҳам фароиз масалаларига алоҳида эътибор қаратганлар. Фақиҳларнинг бир гуруҳи ўз асарларида “Мерос”, “Тарика” номли махсус бобларда фароиз масалаларини ёритган бўлсалар, бошқалари мустақил асарлар ёзганлар. Фароиз билан боғлиқ масалалар ғарб тадқиқотчиларининг ҳам диққат-марказида бўлиб келган. Зеро, мерос ҳуқуқи нормалари дунёвий давлатлар ҳуқуқий тизими ривожланишида ҳам муҳим роль ўйнаган ва кўп конфессияли мамлакатларда бу каби илмий изланишларни олиб боришга катта қизиқиш билдирилган.

2. Фароиз илмининг ривожланиш жараёни уч босқичда амалга ошган. Илк босқичда, яъни исломнинг аввалида, жоҳилия даврида бўлгани каби, мерос олиш умумий тарзда насаб, табанний, аҳдлашув каби сабаблар билан давом этган. Шу билан бирга, васиятнинг фарзлиги масаласи ҳам қўшилган. Иккинчи босқичда юқоридагиларга муохот (маккалик ва мадиналик ўртасидаги биродарлашув) сабабидан мерос олиш қўшилган ва табанний, яъни асраб олинган фарзандга мерос бериш тугатилган. Мерос ҳуқуқи ривожининг учинчи босқичида Қуръон оятлари асосида мерос тақсимлашга ўтилган. Бунда васият фарзлиги, биродарлашув ва аҳдлашув сабабидан мерос олиш ҳукмлари бекор бўлиб, мерос

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига умумий тавсиф ва шарҳлар / Ҳ.Раҳмонқулов таҳрири остида. – Тошкент: Иқтисодийёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. – Б. 450. (кейинги ўринларда: Ф.К. умумий тасниф ва шартлар).

²⁶ Ф.К. умумий тасниф ва шартлар. 1156-модда. – Б. 451.

²⁷ ابن كمال باشا. التوضيح في شرح التصحيح. دارالنور المبين. أوردن. 2014 ص62.

насаб, эр-хотинлик ва қул озод қилиш сабаблигина бериш жорий этилган.

3. Боситхон Шоший “Муқаддимату илмил-фароиз” асарини ёзишда мовароуннаҳрлик олимлар - Бурҳонуддин Марғинонийнинг “Фароиз ал-Усмоний”, Заҳириддин Тумуртоший Хоразмийнинг “Фароиз ат-Тумуртоший” ҳамда маҳаллий фатово жанридаги асарларнинг фароиз, тарика, қисма каби бўлимларида жамланган матнлар манбавий асос бўлиб хизмат қилган. Саййид Шариф Журжоний фароиз масалалари кенг ва батафсил ёритилган “аш-Шарифия” китоби кўп йиллар давомида маҳаллий мадрасаларда асосий дарслик сифатида фойдаланиб келинган. XIX аср охирларида талабалар учун матн китобларидан кенгроқ, Журжоний асаридан кўра ҳажми кичикроқ бўлган ўқув адабиётига эҳтиёжи туғилган. Боситхон Шоший мазкур эҳтиёжни инобатга олган ҳолда ўрта ҳажмдаги “Муқаддимату илмил-фароиз” китобини ёзишга муваффақ бўлган.

4. Боситхон Шоший “Муқаддимату илмил-фароиз” асарида мерос қолдирувчи ва ворис истиқомат қилаётган мамлакатлар фарқли бўлиши мерос олишга монелик қилади, деган қарашларини илгари сурган. Олим мероснинг шартлари, мафқуднинг мероси, бобонинг ака-укалар билан бирга мерос олиши, фароиз эгалари масалаларини ёритишда ҳам ўз фикрларини билдирган. Асарда муаллиф каср сонларга умумий маҳраж топишнинг қулай йўлларини кўрсатиши орқали мерос тақсимлаш давомида зарур бўлган математик ҳисоб-китобларни нисбатан соддалаштиришга эришган. Боситхон Шоший ўз даврига тааллуқли долзарб фикҳий масалаларга ҳам асосли ечимлар топган фақиҳлардан саналади.

5. “Муқаддимату илмил-фароиз”да фарз эгалари ва уларга доир ҳуқуқлар ўзига хос тарзда ёритилган. Бунда аввало, эркак ва аёллардан бўлган фарз эгалари умумий тарзда санаб ўтилган. Уларнинг мерос олишдаги ҳолатлари йиғиндиси қирқтага етгани учун Боситхон Шоший “аҳволул арбаъин” (қирқ ҳолат) деган тушунчани киритган. Шундан сўнг ҳар бир ҳолат юзасидан меросхўрнинг мерос олиши билан боғлиқ вазиятларни аниқ далиллар асосида зикр этган. Бу фикҳий китоблардаги аввал улушларни зикр қилиб, кейин ана шу улуш эгаларини санашдан кўра эслаб қолишликда қулайлик туғдиради. Манбада “аҳволул арбаъин”нинг барча ҳолатларини ўзида жамлаган жадвал берилгани фароизда ҳамма меросхўрларга тегишли ҳолатлар ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш ва зарур бўлганда ундан фойдаланиш имконини яратган.

6. Асарда асаба (муайян улуши бўлмаган) ворисларни таснифлаш, уларга оид масалаларнинг ёритилишига алоҳида аҳамият берилган. Асабаларни насабий ҳамда сабабийларга тақсимланган. Сўнг насабий асабаларнинг учта тури ва уларнинг таърифлари баён қилинган. Биринчи тур асабалар эркаклар, навбатдаги икки тур вакиллари фақат аёллардан иборат. Асаба бинафсиҳи деб аталган биринчи турдагилар улуши бор ворислардан ортган молга эга бўлган. Иккинчи тур асабалар эса, биринчи тур вакилларининг ярмини олган. Учтинчи турдагиларнинг асабалиги биринчи тур асабалар каби ортган молга эга бўлишликдан иборат. Биринчи тур вакиллари тўрт синфга тақсимланиб, улардан биринчи синфи мавжуд бўлганда, иккинчи синф вакили ворис бўла олмаган. Агар иккинчи синф вакили бўлса, навбатдаги синф вакилига ворислик етмайди.

Шунингдек, бир синфдаги ворислар орасида ҳам устунлик қариндошлик томонининг кўплигига қаратилган, яъни бир томонлама қариндош (ота бир ака)дан икки томонлама қариндош (ота ва она бир ака) устун саналган.

7. Ислом мерос ҳуқуқи меъёрларининг айрим жиҳатлари замонавий меросга оид қонунчилик масалаларига ҳам сингдирилган. Буни баъзи ўхшашликлар орқали аниқлашга эришилди. Биринчи даражали меросхўрлар ҳар икки тизимда ҳам бир хил қариндошлардан иборат. Ислом мерос ҳуқуқида биринчи даражадаги (фарз эгалари) ва иккинчи даражадаги (асаба) меросхўрлар (насабий асабалар) бир вақтда мерос олишлари мумкин бўлади. Дунёвий қонунда биринчи даражадаги меросхўрлар ўртасида мол тенг тақсимланади. Исломда айрим ҳоллардан ташқари эркак билан аёл улуши ўртасида тафовут бор. Қонунчиликда васиятга кўпроқ устуворлик берилган. Унга кўра, киши васиятни истаган шахсга исталган миқдорда қила олади. Ислом ҳуқуқида ҳам васият меросдан аввал бажарилади, лекин меросхўрга васият қила олмайди. Ислом мерос ҳуқуқида мерос қолдирувчи томонидан меросхўрлар сонини чеклаш ҳуқуқи йўқ. мерос қолдирувчининг қотиллари ва бошқалардан иборат “нолойиқ меросхўрлар” тушунчаси мавжуд бўлиб, амалдаги мерос қонунчилигида ҳам бу тушунча бор ва унинг остига қотилдан ташқари суиқасд қилган шахс ҳам киритилган.

Баён этилган хулосалардан келиб чиқиб, қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Боситхон Шошийнинг “Муқаддимату илмил-фароиз” асари мерос илми борасида муҳим манба эканини инобатга олиб, келгусида ушбу асарни тўлиқ замонавий ўзбек тилида зарур изоҳлар билан чоп эттириш.

2. Ўзбекистон халқаро ислом академияси исломшунослик фанлари доирасида, шунингдек, Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги олий ва ўрта-махсус ислом билим юртларида фикҳ, фароиз каби фанлардан тузилаётган фан дастурларига “Муқаддимату илмил-фароиз” китобидан мавзулар киритиш.

3. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик палатаси, Маҳалла ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш вазирлиги, Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси, Давлат кадастр хизмати, нотариал идоралар ва жойлардаги яраштирув комиссияларида фаолият олиб борадиган мутахассислар учун “Муқаддимату илмил-фароиз” китоби асосида ислом мерос ҳуқуқидан тренинглар ташкил қилиш.

4. Ўзбекистон мусулмонлари идораси фатво маркази, идоранинг вилоятлардаги вакилликлари ходимлари учун фуқароларнинг мерос борасидаги мурожаатларида фойдаланишга мўлжалланган махсус қўлланма ва йўриқномалар тайёрлаш.

**SCIENTIFIC COUNCIL UNDER
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 FOR AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
AT THE INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

MASAYITOV SAIDJAMOL YUSIFOVICH

**THE COVERAGE OF ISSUES OF INHERITANCE IN THE WORK OF
BASITKHAN SHASHI “MUQADDIMATU ILM AL-FARAIZ”**

24.00.03 – Science of Fikh and Kalom. Theology

**ABSTRACT OF DISSERTATION OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON ISLAMIC STADIES SCIENCES**

TASHKENT – 2022

The theme of the dissertation (PhD) is registered in the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. B2018.4.PhD/Isl.12

The dissertation was carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

The dissertation abstract in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) was posted on the Scientific Council website (www.iiu.uz) and Ziyonet information portal (www.ziyonet.uz).

Scientific adviser:

Bekmirzaev Ithomjon Isroiljonovich
Doctor of Historical Sciences, docent

Official opponents:

Rajabova Mavjuda Abdullayevna
Doctor of Juridical Sciences, Professor

Begmatova Buzahro Marufdjanovna
Candidate of Historical Sciences, docent

Leading organization:

Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni

The defense of the dissertation will be held on December “___” 2022 at ___ online/offline meetings of the Academic Council under the No. DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 for awarding academic degrees at the International Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 100011, Tashkent, Kadiri street, 11. Telephone: (99871)244-00-56); fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiu.uz)

The dissertation is available at the information Information and Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number ___) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri Str., 11. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiu.uz)

The dissertation abstract is distributed on “___” December 2022.
(Protocol registered No.13 dated 18 November 2022).

D.R.Makhsudov

Chairman of the Scientific Council for awarding scientific degrees, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

S.A.Rustamiy

Secretary of Scientific for awarding scientific of degrees, Doctor of Philology, Associate Professor

Z.M.Islamov

Chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding scientific degrees, Doctor of Philology, Professor

INTRODUCTION (Abstract of PhD dissertation)

Actuality and necessity of research. "Fara'id" (علم الفرائض - the science of inheritance), considered one of the important themes of Islamic law in world history, is notable for having remained unchanged in Muslim countries to this day and has been incorporated into modern inheritance law. The special role of Central Asian scholars in this field, including those from Transoxiana, should be noted. The work Muqaddimatu ilm al-faraiz (مقدمة علم الفرائض) by Basitkhan Shashi (1877-1956), a native of Shash (now Tashkent), considered one of the historical centers of science, contributed greatly to the development of religious and secular sciences in the 19th and 20th centuries, is an inheritance highly acclaimed for its detailed coverage of issues related to the fundamentals of law, the determination and distribution of heirs' shares, and the information available in the sources systematized and presented in a user-friendly format. This work is important for understanding the basics of heritage, for a correct understanding of the norms of fara'id, for the protection of the interests of heirs in the division of the inheritance, and for understanding the specifics of the teachings of the Islamic religion.

In the research centers of Islamic studies of the world, studies are being conducted to examine in detail the "fara'id" (علم الفرائض - the science of inheritance) and to uncover its true content. In such studies, attention is paid to the study of the specific norms of the fara'id "owners of fara'id" (أصحاب الفروض) and "asaba" (عصابات), identifying sources written on this subject and conducting their comparative analysis, assessing the current state of Islamic inheritance law and its influence on the legislation of secular countries. In addition, the scientific inheritance of Shash Oasis scholars and their contribution to the development of Islamic sciences are in the focus of research. By studying Basitkhan Shashi's "Muqaddimatu ilm al-faraiz", which helps in the practical distribution of inherited property within the Hanafi madhab, and by analyzing the information about the science of inheritance contained in it, one can thoroughly study the rules of the science of inheritance in the Hanafi madhab.

As a result of the reforms carried out in the new Uzbekistan, great opportunities are being created to identify the scientific and spiritual heritage of scientists, to realize their modern interpretation and bring them to the attention of the general public. As a result, Al-Fara'id al-Usmaniya (الفرائض العثمانية) was published and As-Sirajiya (السرّاجية) was translated into Uzbek, and manuals on the science of inheritance, such as "God's Distribution", "Heritage in Islam and its Distribution", were written and published. Also, the works of Basitkhan Shashi "Qanuni Basiti", "Farkhang'i mabsut", "Fava'id al-adwiya", "Amali khandasa" and other works were translated from the old Uzbek script and published with some commentaries. This is a direct result of respect for the scholar and his legacy. In Basitkhan Shashi's scholarly legacy, "Muqaddimatu ilm al-faraiz" plays an important role and is considered important in the field of "fara'id" Islamic law.

Inheritance issues in the world are among the current research topics that are being studied comprehensively not only in the Muslim world, but also in the Western world. Among the disciplines of Islamic studies, the science of inheritance (fara'id) is one of the most important branches. This is because one of the important tasks in the regulation of social relations, ensuring stability, mutual trust between people, the proper

study of kinship is one of the important tasks in the proper establishment of kinship relations. Manuscript collections contain thousands of sources on the science of inheritance by Central Asian scholars. One of the urgent tasks is to study them and put them into scientific circulation.

In the world, especially in the Islamic world, the science of inheritance and related fields is being studied in depth. However, the work "Muqaddimatu ilm al-faraiz" by Basitkhan Shashi, which helps in the practical distribution of inherited property within the Hanafi school, is still ignored by experts. Therefore, the study of this source and the analysis of information on the science of inheritance in it creates the need for a thorough study of the rules of heritage science within the Hanafi school, modern understanding, research that is accepted by ordinary people and experts alike.

In recent years, Uzbekistan has been paying great attention to the study of the scientific and spiritual heritage of scientists. "The main purpose of this is to collect a page of manuscripts related to our history, culture and religion, to introduce them to our people, our youth, to show what a great and unique heritage we have, to bring up our children worthy of this great heritage"²⁸. However, in the history of Uzbekistan, research on the science of inheritance in the Tashkent oasis has not yet found its scientific confirmation. At a time when the information society is rapidly developing in the context of the current pandemic, it is important to conduct comprehensive and adequate scientific research on the issues of Islamic heritage in the context of Uzbekistan. All of the above factors, as well as the history of the formation of the legacy of Islamic law in the country to date, testify to the relevance of the research topic, which is not sufficiently covered.

The present dissertation work to a certain extent serves to implement the tasks defined in the Presidential Decree No.PF-5416 of April 16, 2018 "On measures to radically improve the activities of the religious-educational sphere", No PF-60 of January 28, 2022 "On the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026", as well as in Resolutions PQ-2995 of May 24, 2017. "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources". No. PQ-3080, dated June 23, 2017, "On measures to establish a hearth of Islamic civilization in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan". PQ-4068 of December 19, 2018. "On measures to radically improve activities in the field of protection of objects of tangible cultural heritage".

Compliance of the research with the main priorities in the field of science and technology development in the Republic. The dissertation was carried out in accordance with the priority direction of development of science and technology of the republic I. "Formation of system of innovative ideas in socio-legal, economic, cultural, spiritual and educational development of information society and democratic state and ways of their implementation".

Level of the research on the problem. In many countries of the world, a lot of research is being carried out to study the issues of heritage of Islamic law. These

---

²⁸ President of the Republic of Uzbekistan Sh. Speech by Mirziyoyev at the conference "Ensuring social stability, preserving the purity of our sacred religion - the need of the hour" held on June 15, 2017 in Tashkent // People's speech, June 15, 2017, № 189 (6883).

researches are conducted within the framework of such issues as the formation of Islamic inheritance law, the trends of development, the goals of Islamic inheritance law, and its importance in the correct understanding of Islam.

In the East this part of Islamic law has been studied since ancient times. In this connection, first Abu Abdullah Sufyan Sawri, later Abu Jafar Tahawi, Yusuf al-Qurtubi, Abu Nasr al-Marwazi and a number of similar scholars carried out special scientific research on this subject. Besides them, among famous jurists Burhaniddin al-Marginani, Shamsul-aimma Sarakhsi, Abu Bakr Kasani, Imam al-Bukhari, Tumurtashi-Khawarizmi, Abul Barakat Nasafi, one of the great mathematicians and encyclopedists Muhammad al-Khawarizmi, the scholars of religious and secular sciences Sayyid Sharif Jurjani and Abdurashid Sajawandi²⁹ wrote works on this topic.

Western Islamic scholars such as R. Scharl, J. Schacht, W. Hallaq, and A. Masse³⁰ have studied Islamic law and succeeded, also Alpaslan Alkish and Yazici Abdurrahman have conducted extensive research on the subject in Turkey.

From the Commonwealth of Independent States, it has been studied by such Islamic scholars as Academician V. Bartold, G. M. Kerimov, M. I. Sadagdar, L. R. and R. Yu. Syukiyaynen.

The topic was researched in Uzbekistan by Uzbek scholars such as N. I. Abidova, U. M. Akhmedjanov, T. Ayubov, and I. B. Zokirov before independence.

In the post-independence period, after opening a broad avenue for the study of our religious and cultural heritage, a number of legal scholars carried out scientific work on the topic. As an example, the activities of Academician H. Rakhmonkulov, Professors A. Zokirov, A. Rakhmanov, A. Jurjoniy, A. Muminov, I. Bekmirzaev, B. Begmatova³¹, and

---

²⁹Sawriy Sufyan. Al-Faroiz. Riyaz. Dor al-Osima, 2016; Tahavi A. Al-Faroiz. - Beirut: Dor ar-roid al-arabi, 1970; Sarakhsi Sh. Mabsut. - Beirut, Dar al-ma'rifa, 1978; Kosoniy A. Badai'us-sanoe'. - Beirut, Dar al-kutub al-ilmiya, 2000; Muhammad ibn Musa al-Khawarizmi. Selected works. I j. - Tashkent, 1983; Jurjany S. Sharifia. - India, Maktabatul Ashrafiya, 2003; Sajavandi A. Sirojiya. - Beirut: Daru Sodir, 1972.

³⁰ Joseph Schacht. Das kitab al-hiyal fi'l-fiqh. Deutschland, Hannover: Lafaire, 1923. – 322 p.; Joseph Schacht. Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter &co, 1933. –Band 21. – 286-291 p.; Joseph Schacht. The Origins of Muhammadan Jurisprudence. Oxford: Clarendon, 1950. – 412 p.; Joseph Schacht. Foreign Elements in Ancient Islamic Law // Journal of Comparative Legislation and International Law. – Leiden: BRILL, 1950. – Vol. 32. – 7-32 p.; Joseph Schacht. Sociological Aspects of Islamic Law. USA, California: Center for the Study of Law and Society, University of California, 1963. – 210 p.; Joseph Schacht. The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon, 1972. –378 p.; Joseph Schacht. Die arabische hiyal – literatur. Ein Beitrag zur Erforschung der islamischen Rechtspraxis // Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter &co, 1926. –Band 15. – 211-223 p.; Joseph Schacht. Zur soziologischen Betrachtung des islamischen Rechts // Der Islam (zeitschrift für geschichte und kultur des Islamischen orientes). – Berlin: Walter de gruyter & co, 1935. – Band 22. – 207-238 p.; Шарль Р. Мусульманское право. – М.: изд-во иностранной литературы, 1954. – С. 75-101 Wael Hallaq. The formation of Islamic law (Aldershot, UK; Burlington, VT: Ashgate/Variorum, 2004) – 464 p.

³¹ Juzzhony A.Sh. Islamic jurisprudence, Hanafi school and Central Asian jurists. - Tashkent: Tashkent Islamic University, 2002. - 255 p.; Muminov A.K. Rol i mesto khanafitskikh 'ulama' v jizni gorodov Tsentralnogo Maverannahra (II-VII/VIII-XIII v): Dis. ... Dr. ist. science - Tashkent: TIU, 2003. - 304 p.; Bekmirzaev I.I. "Burhanuddin Mahmud al-Bukhari and Movarounnahr Qazi" Monograph. - Tashkent: Educational Publishing House, 2011. - 200 p.; Bekmirzaev I.I. Judicial Documents in Mawarounnahr: Historical Roots and Analytical Approaches. - Tashkent: "Tashkent Islamic University" publishing-printing association, 2014. - 332 p.; Bekmirzaev. I. Procedural and notarial documents related to Movarounnahr social relations of X-XIII centuries. Dissertation prepared for the degree of Doctor of Historical Sciences (DSc). - Tashkent: TIU, 2017 -326 p.; Ziyadov Sh. Şemsu'l-Eimme Şerahsin's "Kitabul-Mebsut" and Copies of the Work Found in Central Asian Vakif Libraries. - Ankara: Faculty of Theology of Salarya University/International Serahsi Symposium/, 2013. - 147-154 p.; The issue of heritage in Islamic law. (Dissertation written for the degree of candidate of legal sciences). - T.: 2008. Begmatova B. heritage rights in Islam. Dissertation abstract written for the degree of candidate of science. Tashkent. Tashkent Islamic University, 2008; Rakhmanov A. Islamskoe pravo: Uchebnik dlya Vuzov. - T.: Izdatelstvo TGYuI, 2003.

one of the scientists Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. In this research we have tried to study the concepts of heritage before Islam and in Islam, to give a general idea about them. The listed history of Islamic inheritance law, its basic rules and general issues concerning the science of Fara'id have been studied.

Relevance of the research with the scientific-research plans of the higher education institution in which the dissertation was carried out. The dissertation was carried out in accordance within the framework of the Scientific project A-1-051 – "Formation of a healthy faith in the younger generation on the basis of a systematic analysis of the problems of Islamic studies, primary sources and religious and enlightenment heritage of our ancestors" implemented at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

The purpose of the research is to reveal that the issues of heritage are covered on the basis of the Hanafi school in the work of Basitkhan Shashi "Muqaddimatu ilm al-faraiz".

Tasks of the research:

to research heritage issues in Islam and the determination of their peculiarities;

to conduct a comparative analysis of the stages of development of inheritance law and related court decisions;

to determine the source bases of Basitkhan Shashi's work "Muqaddimatu ilm al-faraiz" written in Transoxiana,

to scientifically substantiate Basitkhan Shashi's unique views on heritage rights;

to determine the peculiarities of the explanation of the owners of faraid and their rights in the work "Muqaddimatu ilm al-faraiz";

to cover issues related to heirs in the work.

The purpose is to develop suggestions and recommendations based on a comparative analysis of the structural form of the heritage system in Islamic teachings and the legislation of Uzbekistan.

The object of the research is inheritance law in Islam and related issues.

The subject of the research is Basitkhan Shashi's book "Muqaddimatu ilm al-faraiz".

Research methods. In the course of the research methods of comparative and problem analysis were used in compliance with scientific objectivity, historicity and chronological sequence.

The scientific novelty of the research is that:

It has been proved that Basitkhan Shashi, by introducing the concept of kismati riza (قسمة رضا) in dividing heritage, justified the local custom of determining and distributing their shares in heritage based on mutual consent when all the heirs had reached the age of majority;

It has been established that in the late 19th century and early 20th century when writing the book Basitkhan Shashi chose the middle of the styles of the text fara'id and commentary, presenting the practical aspects of the distribution of

inheritance and explaining them through mathematical operations, restored the style of الجبر و المقابلة (al-Jabr wal-mukabala) written by Muhammad Musa Khawarizmi.

In "Muqaddimatu ilm al-fara'iz" (مقدمة علم الفرائض - introduction to the science of the fara'id), the (أصحاب الفروض) (holders of the fara'id - heirs with a certain share), divided by the author into "أحوال الأربعين" (Cases of forty) and their detailed coverage proves that the work served as a guide for muftis dealing with the distribution of heritage and students of this science;

It is revealed that Basitkhan Shashi's decision to refer to the judge's verdict according to the era (actually four years) is related to the creation of convenience for Muslims, and not to the 90-year-old fatwa ruling in the Hanafi mazkhab on the division of the missing person's (مفقود) heritage.

The practical result of the research:

The research describes the history of the development of heritage science as an independent science, showing how the inheritance law was in the Meccan and early Madinah stages of Islam, and how Islamic inheritance laws gradually came to perfection;

"Muqaddimatu ilm al-faraiz" ("Introduction to the Science of Faraid") along with other works such as "as-Sirajiyya" and Badakhshani's commentary to it titled "Taysiru Faraiz as-Sirajiyya" can be used as a guide to the science of Faraid in religious educational institutions of our country, that it is scientifically grounded;

The study of "Muqaddimatu ilm al-faraiz" ("Introduction to the science of Faraid") shows that the author's approach to solving problems of heritage is more convenient for students studying this subject, so the work can be used to create textbooks on faraid for students of Islamic educational institutions;

"Muqaddimatu ilm al-faraiz" ("Introduction to the science of Faraid") shows the role of the clergy in the Muslim Board of Uzbekistan in resolving disputes over heritage and testament to Muslims living in a secular state.

Reliability of the research results is based on the chapter on inheritance of jurisprudence or rules of inheritance in the science of jurisprudence, periodical and branch publications related to jurisprudence, manuscript copy of the work "Muqaddimatu ilm al-faraiz" ("Introduction to the science of Faraid") stored in the Fund of the Republic of Uzbekistan under the number 11258 and explained by the fact that copies of the work published in co-authorship with doctor of historical sciences Mahmud Hasani were used, the tasks set in the thesis were approved, the recommendations were implemented in practice, and the results obtained were approved by the competent authorities. In addition, the validity of the results of the dissertation is also confirmed by the methods chosen based on the nature of the research and scientific search.

Scientific and practical significance of the research results.

The scientific importance of the results of the study is explained by the role of Basitkhan Shashi in the development of the science of inheritance and by the fact that the scientific-theoretical conclusions of "Muqaddimatu ilm al-faraiz" ("Introduction to the science of faraid") are an important source in the development of fiqh and science of faraid and will serve as the basis for future scientific research in this field.

The practical significance of the results of the study lies in the fact that it can serve as a practical tool for Islamic scholars, historians, lawyers at higher and secondary specialized educational institutions, in teaching the disciplines of "Islamic studies", "Islamic jurisprudence", "Jurisprudence" and is determined by the development of new textbooks, manuals and special courses for them and their use in the activities of the Fatwa Center of the Administration of Muslims of Uzbekistan.

Implementation of the research results. On the basis of the proposals developed in the work of Basitkhan Shashi "Muqaddimatu ilm al-faraiz" on the study of heritage issues:

Basitkhan Shashi, introducing the concept of "قسمة رضا" (qismati riso) in the matter of division of heritage, proved that the local custom of determining and dividing heritage shares is based on mutual consent in cases where all heirs have come of age is in accordance with Shariah and his scientific conclusions are included in the content of a customary textbook published under the title "Islamic Jurisprudence". (Reference № 02-03/654 from 01.02.2021 of the Committee for Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, it served to build students' understanding that traditions come from the origins of Shariah;

The scientific conclusions that Basitkhan Shashi, while writing the book, chose the middle styles of the text and commentary on the Faraid, included practical aspects of the distribution of heritage, was able to explain them through mathematical operations and managed to restore the style of the entire (al-Jabr wal-mukabala) of Muhammad Musa Khawarizmi were included in the contents of the book Faraid, published by the Muslim Authority of Uzbekistan. (Reference No. 1778 of the Muslim Board of Uzbekistan dated May 28, 2021);

As a result, this has served to expand the understanding of the importance of the sciences of fara'id and calculus among students of higher and secondary specialized Islamic educational institutions, such as the Tashkent Islamic Institute, the Mir Arab Higher Madrasah, and the School of Hadith Sciences in the Uzbekistan Muslim Board system;

The conclusions related to the proof that the author's distribution of the issues, related to "أصحاب الفروض" fard possessors-heirs with a certain share) to "أحوال الأربعين" (akhwal al-arba'in - cases of forty) with heritage in "Muqaddimatu ilm al-faraiz" (مقدمة علم الفرائض - an introduction to the science of faraid) was the reason for serving as a guide for practicing muftis and students, studying this science were included in the content of the book "Distribution of heritage in Islam", published by order of the Imam Bukhari International Research Center (No. 02 of the Imam Bukhari International Research Center dated 08. 06.06.2021 /link No. 207). As a result, it was achieved that it will serve as a guide for legal professionals when studying issues related to the division of heritage;

Basitkhan Shashi's decision to refer to the decision of Qazi Jamaluddin Zailai rather than the 90-year-old Hanafi mazhab's ruling on the heritage of the missing (مفقود), the relative certainty of the findings of the search for the missing as a result of registering citizens in the late 19th and early 20th centuries and the conclusions that it was found to be related to the promotion of religion to Muslims, were used in

the preparation of the script for the series "The Great National Scientists" of the National Television and Radio Company of Uzbekistan Television "History of Uzbekistan" (Reference No. 02-40-95 dated 01/11/2021 of the National Television and Radio Company of Uzbekistan). As a result, this activity served to shape the notion of heritage fatwas in the work "Muqadimatu ilm al-faraiz" and to increase historical knowledge.

Approbation of research results. The results of the research were approved at 11 conferences, including 7 national and 4 international conferences.

Publication of research results. A total of 18 scientific papers on the dissertation topic, including 7 articles in scientific journals recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, of which 4 were published in national and 3 foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The content of the dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of sources and references. The volume of the dissertation is 126 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, based on the relevance of the chosen topic, the goals and objectives of the research, the object and subject of study are defined. The relevance of the research to the priorities of science and technology, the scientific novelty and practical results of the work are described. Based on the reliability of the results obtained, their theoretical and practical significance is revealed. Information on the implementation of research results in practice, approbation of the work, results, published works and the structure of the dissertation are given.

The first chapter of the dissertation, entitled "**Theoretical Foundations of the Study of heritage Regulations in Islam**". In the first paragraph of the first chapter, entitled "*Methodological foundations for studying heritage issues in Islam*", the importance of the subject of Islamic inheritance law for the legislation of modern secular countries is explained by some aspects of Islamic inheritance law, including its structure, the classification of relatives in it, as well as many other issues related to the possibility of using the practical solutions listed, projection of such rules onto the law of succession for secular states can create new opportunities.

The importance of research in the field of inheritance science is related to the possibility of finding optimal solutions to integrate the provisions of Islamic inheritance law into the political, legal, and spiritual spheres of multi-confessional countries based on the results obtained.

Today, attempts to do so can be seen as a prime example of the application of Islamic law in the contemporary Egyptian experience and in the activities of the Wasatia Institute of Malaysia to prevent Islamic radicalization.

The second paragraph of the first chapter, entitled "*Stages in the Development of inheritance law and Analysis of Decisions Related to It*", describes the gradual formation of the science of heritage in Islam, some controversial issues related to heritage, and the emergence of the science of faraid.

First of all, the rules of heritage are described in detail in Surah An-Nisa of the Qur'an. These verses made fundamental changes to the Arab norms of heritage, and the first of those was that a woman had no right to inherit the property of her relatives. The Qur'an abolished this norm. Another important feature of Islamic inheritance law, which emerged in the seventh century, is that relatives not mentioned in the will can also become heirs. It is therefore necessary to point out that in Islamic jurisprudence, heritage by will is of secondary importance and includes a number of important restrictions³².

The further development of Islamic inheritance law is associated with the emergence of the second important source of Islamic law, the Sunnah³³. The Sunnah is a collection of hadiths describing the deeds and sayings of Muhammad (peace and blessings be upon him) pertaining to a certain subject.

Most scholars like Sajawandi and Jurjani have emphasized that many fiqh regulations, including those concerning heritage, are derived from the correct interpretation of hadith. For example, the Sunnah has a rule that a Muslim cannot bequeath his property to a non-Muslim, even if the latter is his brother. They refer to the following hadith: "A Muslim does not inherit from an unbeliever, and an unbeliever does not inherit from a Muslim". Thus, the Sunnah was considered the main source of Islamic jurisprudence. It contains many norms developing the Qur'anic instructions on heritage, taking into account practical situations which could not be reflected in the Qur'an because of their large number. For example, there is no direct rule in the Qur'an indicating the need to determine the testator's legal capacity, but such a rule is contained in fiqh, which states that "The testator must be capable of disposing of his property, that is, he must be intelligent, mature, free, and have the right to choose.

A collection of Shariah articles on the contemporary legal relations of the Muslim population in Turkestan, published in Tashkent in 1910 by a commission sent by the Russian Emperor to Turkestan under the leadership of Count Palen, is included in the list of heritage works. This compilation contains 294 articles of Shariah law, of which 121 articles deal with matrimonial relations, 88 articles with heritage rights, 33 articles with testamentary law, and the remaining articles with social, economic, commercial, and other issues. If you look through the "Introduction" of this collection, you can see that Count K. K. Palen paid much attention to the articles of Shariah concerning the right of inheritance. On this issue it states the following: "The Islamic law of inheritance is clearly a complex legal issue, but it is handled with great skill³⁴.

This issue was also dealt with by another Russian scholar, L.V. Antaki, who published a collection entitled «Сборник постановлений шариата – по семейному наследственному праву (По учению Абу Ханифи)». "Collection of Shariah

---

³² Naumenko O. V. Inheritance in Muslim law // Bulletin of the South Ural State University. Series: Law. – 2010. No. 18 (194).

³³ ابن كمال باشا. التوضيح في شرح التصحيح دار النور المبين. أوردن. 2014. ص 87. عبد العزيز البخاري. كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام البزدوي. دار الكتاب العربي، بيروت، 1991. ج 2، ص 653.

³⁴ Complete collection of laws of the Russian Empire. Meeting second. 1825-1827: in 55 volumes. T. 1. - St. Petersburg. 1830. No. 386.

articles on family and inheritance law according to the teachings of Abu Hanifa” in 1913 in St. Petersburg.

The second chapter of the dissertation is called “**The role of Basitkhan Shashi's work**” “**Muqaddimatu ilm al-faraiz**” in the development of Faraid science”. The first paragraph of the second chapter, which is entitled “*the original basis of the work written in Transoxiana*” shows that the muhaddis, Quran commentators, and faqihs who flourished in Transoxiana, contributed to Faraid scholarship in a general and private sense. In addition to religious scholars such as Imam Bukhari, Termizi, Marginani, Kasani, Tumurtashi, the works of scholars of religious and secular sciences such as al-Khawarizmi³⁵ and Jurjani are shown. For example, Imam Zamakhshari in his commentary “Kashshaf” explains that two daughters, which are not clearly mentioned in the Qur'an, will have 2/3 of the heritage, unlike other scholars, by means of a reference in the Qur'an.

Although it is said that the provisions of the science of heritage are mainly based on the Qur'an, one can see that the place of the hadith of the Prophet (s.a.s.) is incomparable in this respect. From this point of view, the muhaddiths of Transoxiana have also made significant contributions to the development of the science of inheritance. In Imam Bukhari's book of "Al-Jami as-Sahih, considered the rules of heritage and legacy in detail. He called the 85th chapter of his book "Kitab al-Faraiz". In this book, he cited 43 hadiths, one of which is mu'aallaq (mu'aallaq (lit. suspended) hadeeth is one in which one or more narrators are omitted from the beginning of its isnaad), the rest mawsul (a hadith without an omission in its sanad): hadiths, and another 24 from the writings of the Companions and those who followed them.

Imam Al-Bukhari's views on jurisprudence are taken from the chapter titles. It is evident from this that Imam Bukhari held the same view as the school of Abu Hanifa, contrary to the opinion of ordinary scholars, on the issue of the heritage of grandfathers and brothers, which is one of the few controversial issues in fara'id. Therefore, the Imam titled the chapter "about the heritage of the grandfather and brothers". But under the chapter, Abu Bakr, ibn Umar, and ibn Zubayr say that the grandfather is the father. In addition, Imam Bukhari, in the case of heritage by the sons of two uncles of a dead woman, which is one of the disputed issues among lawyers, according to a report from Hazrat Ali, half of the property is given to the cousin who is the son and husband and uncle of the deceased, and 1/6 to the third cousin, who is a half brother in the maternal line, is in the middle of the property. They say that it is divided equally. He greatly facilitated the work of the scholars of fara'id by trying to reveal rulings in such matters as the heritage of Mula'ana, which is not covered in most books on Fara'id, the heritage of one who claims lineage, the heritage of a lakit (found person), the heritage of a liberated (*saiba*) provided that no one takes the property, the heritage of a captive, the issue of the woman who claims the child is hers, and many more with the help of the ayats, hadith, and asars.

---

³⁵Aripov M.M. Al-Khawarizmi's views on inheritance distribution and his program in algorithmic language. Scientific newsletter of Namangan State University. 9/2020.; Asst. Prof. Dr. Abdul Rahman Abdellah Al-Sarraf. Matters of Legacy and Wills According to the Scholar, Al-Khawarizmi. /مجلة كلية التربية الساسية للعلوم التربوية والإنسانية / جامعة بابل نيسان/ 2018م عدد 38

One of the scientists from Transoxiana who has done great work on the science of heritage is the great mathematician, astronomer, and the founder of algebra and algorithms, Abu Musa Muhammad Al-Khawarizmi (164/780–235/850). The great scholar says in the preface to his work “Al-jabr wal-mukabala” that after Caliph Ma'mun appointed him head of the Bait el-hikma, he ordered him to write a book that people would need to facilitate such matters as counting real estate, commercial goods, and bidding on a partnership basis and distributing property to heirs.

As a result, he publishes this work and uses it in his lessons on Fara'id. Al-Khawarizmi stresses that his goal is to reflect on complex issues. In doing so, the scholar states that he also intends to address the needs of the caliphate, issues arising from the requirements of Islam and Shariah, and issues related to architecture and irrigation. He says: "...I have written 'The Short Book of Al-jabr wa and al-Muqabala Counting', which contains simple and complex tasks of arithmetic, as it is necessary for people to distribute heritages, make wills, distribute property and in matters of justice in trade and in all transactions, in land surveying, canal construction, (practical) geometry and other such diverse works".

Along with other areas of fiqh, the great work of the scholars of Transoxiana on fara'id goes back to the Middle Ages. But then, for a long time, almost no books were written in this field. It was Basitkhan ibn Zahidkhan Shashi, who lived and worked in the late 19th century and the first half of the 20th century and became famous as a good healer, who revived this work.

Basitkhan Shashi studied religious and secular sciences at the Khoja Ahrar Wali Madrasah in Tashkent. After his father's death, he received medical education from Mullah Muhammad Rasul, a famous Tashkent physician, and Siddiq khoja Hakim. Later, he went to Bukhara, enrolled in a madrasa, expanded his religious knowledge, quickly graduated from the madrasa, and returned to Tashkent. Shashi, who had a deep knowledge of the exact sciences, literature, and the natural sciences, was now a mature scholar with a unique perspective on the religious sciences.

In the second paragraph of the second chapter, which is called “*the peculiar views of the scholar on inheritance*”, the jurisprudence of Basitkhan Shashi is studied and investigated in detail, especially on the division of heritage. In Islamic jurisprudence, family and property relations are the main cause of many disputes and disagreements between people in society, so the Qur'an gives a broader and more detailed account of these issues than any other. Islamic law takes social and property relations, especially heritage, more seriously than other teachings. The main reason for this is honesty and prevention of oppression of orphans and the weak. This is a foundation that is directly required by Islamic teaching. It is in this context that Shashi in his work focuses on the issue of women's heritage and warns that it will be ignored by society.

Basitkhan Shashi's solutions to inheritance issues are not fundamentally different from those of other Hanafi jurists. However, one can also find the author's personal views in the work. He had his own views on a number of issues, such as the conditions of heritage, obstacles to heritage, the heritage of

the mafqud, the heritage of grandfather along with his brothers, and methods of explaining the circumstances of his "ashabi Fara'id", and these have been shown in their place. According to Shashi the difference in the state of residence can prevent Muslims from inheriting. Other minor differences are indicated in their respective places. He approaches the opinions of other scholars on the subject from a critical perspective and, like many Islamic scholars, calls himself "infirm", "ignorant" and uses the modest phrases "in my humble opinion" when expressing his personal opinion.

In the third chapter, entitled "**Peculiarities of application of rulings on inheritance in 'Muqaddimatu ilm al-faraiz'**" there are three paragraphs. In the first paragraph of which is called "*Elucidation of the issues of the shares of the owners of farz*" in the work, the cases of each heir listed in the chapter called ashobu faraiz (successors with a certain share) of the book are studied one by one, and compared with the books of other Hanafi schools. A detailed table of eight columns is presented, which includes "Ahwal al-Arba'in" consisting of all the cases of Ashabi Fara'id. This table is meant to make it easy to remember the share of each heir³⁶

The cases of heritage, reduction of share, and even hajj from each share mentioned in the chapter entitled Ashabu Faraid (heirs with a certain share) in the work have been studied one by one and compared with other books of the Hanafi school. There is a detailed table of eight columns, which contains the "Ahwal al-Arba'in", which contains all the cases of the As'habi Faraid. It will be convenient to remember the share of each heir through this table³⁷. The details of the introduced concept of the "Ahwali arbain" are as follows:

Three cases related to Ab (father), four cases to jaddi sahih (grandfather), three cases to ah and ukt li umm (mother, brother, sister), two cases to zawj (husband), three cases to binti sulbiyya (daughter), six cases in bintul ibn (daughter of a son), five cases in ukhtun li abawayn (parents have one sister), seven cases in ukhtun li ab (father and cousin of a daughter), three cases in umm (mother), jaddai sahiha (mother of father or his mother) there are two cases, forty cases in total, which in Faraiz Istila are called "arbain situation". The heir who is a follower will first receive the shares described in the arbaeen.

Shashi states that these heirs are allocated six shares in the Qur'an and lists them. Nisf (half 1/2), sulusan (two-thirds 2/3), sulus (one-third 1/3), rub (one-fourth 1/4), sudus (one-sixth 1/6), and sumun (one-eighth equals 1/8). In addition to these fractions mentioned in the Qur'an, there is also sulusul baki (one-third of the remainder q1/3), which the Sunnah fixes. That is probably why it is not mentioned here.

---

³⁶ Basitkhan ibn Zahidkhan Shashi. Misbohul Anwar. The author of translation and comments is M. Hassani. - Publishing house named after Gafur Ghulam. 2016. 260 p.

³⁷ Basitkhan ibn Zahidkhan Shoshi. Misbohul anvor. Conversion and comments by M. Hasaniy. Ghafur Ghulam Publishing House, 2016. - 260 p.

Having given these shares, the author gives an important rule for calculating the shares of the heirs. For this purpose he divided these six contributions (sihami sitta) into two types:

1/2, 1/4, 1/8;

2/3, 1/3, 1/6.

If we look at these two types of numbers, each of the numbers in the first row is twice as big as the number after it, and we can observe the same situation for the numbers in the next row. It is very important to mention this relationship between the numbers because solving Faraid problems begins by first finding a common denominator for them. The author also emphasized this and pointed out the choice of a common denominator for a number of questions below. According to the book, if there is an heir who receives half the share of the first type in any of the faraid issues, the denominator of the issue will be 2. In other words, the heritage is divided into two: one is given to that heir, and the other is dealt with as part of the comments above. If the sum is (1/6), the denominator is 6. If there is more than one share in the task, the denominator depends on the smallest share. For example, if the first type of share is nisf and rub' (1/2 and 1/4), the denominator equals 4. If sudus (1/6) with one of sulus and sulusan (1/3 and 2/3), the second type, the denominator is 6.

If an heir with shares of the first and second order becomes the heir of the deceased and is entitled to and owns two orders of shares in the case of faraid, that is, from the partition of the tarika, one must give him a share of both types, also if 1/2 of the first type and 1/3 of the second type, 2/3 and 1/6 or all are combined in one set, then the denominator of the task is 6. If 1/4 of the first type is added together with the contributions of the second type, the denominator of the task is 12. If you add 1/8 of the first type to one or all of the contributions of the second type, the denominator of the task is 24.

Emphasizing that it is essential to find the proper common denominator in the distribution, Shashi says: to solve this question of the faraid, first of all, it is necessary to look carefully at the class of relatives of the deceased and who among them is closer to the dead in terms of kinship.

Basitkhan Shashi introduced special symbols that are needed when distributing heritage to many relatives from askhabi faraid, asaba or zavul arkham. If the heir is the owner of the fard, the fard due to him is put on him, for example, 1/3 or 1/6, etc. If the heir is asaba, then the sign "قي" "ky" (qiy), which is part of the Arabic word "باقي" "baqy" (remaining) is put, because the asaba heir is entitled to the property left by the owner of the fard.

If the heir "hajib" (falls out of the heritage) because of another heir, the letter "t" of the Arabic word "سقط" (falling out) is put. They are presented in a table. Some authors draw the line of the deceased and write the successors on this horizontal straight line, and the account is given on the next line. But the tabular style is somewhat easier to explain to present-day students.

It is evident from these that B. Shashi is, above all, a scholar well versed in accounting. This is evidenced by the independent work on mathematics written by

the scholar, "Amali Khandasa". Secondly, these works somewhat facilitate the issues of hereditary science.

The chapter "*on asaba (heirs who do not have a share in the Qur'an and hadith, but who own the remaining property)*" is studied in full and in detail, as in the previous chapter, and the coverage of these issues is important in the Hanafi school" was studied comparatively with the book. It describes in detail the definition and distribution of the asaba. Information is given about who the Asaba binafsihi (straight Asaba) are their classes, the names of each class, and their representatives. The order of heritage is explained with examples. Asaba bighayrihi (those who are asaba with another) and asaba ma'a gayrihi (those who are asaba because of another) have the same definitions, examples, and class representatives as above. The concept of Asaba was defined by Basitkhan Shashi as follows: Asaba - in the dictionary means circle and relatives on the father's side. However, in Shariah terminology, asaba implies the property of the tariqah in excess of the obligatory shares of the ashabi fara'id, and in the absence of ashabi fara'id, the relatives who are entitled to receive the entire property of the tariqah. And the word asabat is the plural form of the word asaba, and each one is an asaba. This definition does not differ from the commentary of as-Syrajiiyya. But some scholars have objected to this definition. According to them, this definition does not include a sister who becomes an asaba because of the daughter of the deceased. Because she will retain the property left by her daughter, but she alone cannot be entitled to all the property. Sayyid Sharif Jurjani in "as-Sharifiyya" responds to this legitimate objection: "This definition refers to the heirs who are directly related to him, and therefore this definition is correct". And the asaba of a sister is caused by something else, i.e., a daughter. The definition does not include such bilwasita asaba".

A relative who is an Asabah heir does not have a definite share as an ashabi faraid. Hence, the ashabs are not to be understood as second-class heirs as under secular law. This is because the secondary heirs mentioned in secular law are entitled to inherit in the absence of the heirs of the first order. This is not the case with the asabahs. Some of them receive an heritage on a par with the ashabi faraid and even more than them. For example, a daughter and a son. Sometimes this can disinherit many ashabi faraid. An example would be the removal of a son's daughter, a sister, and others because of a son. Therefore, first of all, from the wealth of the tariqah, the mafrud shares of the ashabi faraid are given away. After that, if there is no ashabi fara'id, all remaining tariqah's property is distributed among the asaba, in the manner that will be mentioned below.

The author divides asaba into two main parts and says: Asaba kinship (affinity) is a relative related to the deceased either by lineage or by reason, which consists of two parts: asabai nasabiyya (asaba through lineage) and asabai sababiyya (asaba by reason of the release of a slave).

The author, in turn, divided asabai nasabiyya into three parts: asaba binafsihi, asaba bi gayrihi, and asaba ma'a gayrihi and gave separate definitions and comments to each part and listed its representatives.

This definition is might be incorrect for the second part of indirect asabah, because the daughter making the younger sister asabah here is actually the owner of fard and would get $\frac{1}{2}$ if she were alone and $\frac{2}{3}$ if there were many. Therefore, this definition in "as-Sirajiyya" can be considered appropriate. It says that asaba ma'a fayrihi is a woman who becomes an asaba because of another woman³⁸.

The third paragraph of the third chapter, "*Interpretation of Islamic inheritance law norms in modern national legislation*" examines the interpretation of Islamic inheritance law issues in the current inheritance law in Uzbekistan. For this purpose, similarities and differences of these two laws were identified.

Many researchers have worked to compare the similarities and differences between Islamic inheritance law and existing inheritance laws in secular countries. We see it in the works of Turkish researchers Alpaslan Alkish, Yazıcı Abdurahman³⁹, Russian researcher Sukiyanen L.R.⁴⁰, and others. Work in this direction was also conducted in Uzbekistan. The works of B. Begmatova⁴¹ and others can serve as an example. Here the similarities and differences between the Islamic inheritance rules in work "Muqaddimatu ilm al-faraiz" and the current heritage legislation in Uzbekistan are analyzed. For this purpose, the heritage issues in Islam have been compared with Section V of the Civil Code (CC) of the Republic of Uzbekistan, entitled "The Right of inheritance". As is known, heritage under secular law is made by will and by the law. In Islam, a person cannot bequeath all his property, depriving it of heirs. But if we consider that Shashi took the fatwa of Abu Hanifa that if the heirs agree, a whole will can be executed, we will see that the situation in Islamic inheritance law in this respect is not much different from secular law.

Under the law, heritage is by will and by law. Simply put, the execution of a will made under the law is protected by the law regardless of its content. In the absence of a will, the statutory rules of heritage are followed.

According to the law, only citizens (physical persons) are heirs, while according to the will, state and public organizations, citizens' self-government bodies, and other legal entities may also be heirs⁴².

---

³⁸ حسنين محمد مخلوف. المواريث في الشريعة الإسلامية. ص 53-70.

³⁹ Alpaslan Alkish. İslam Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2019; Yazıcı, Abdurrahman. "İslam Miras Hukuku İle Türk Medeni Kanunu Miras Sisteminin Mukayesesi". Ekev Akademi Dergisi 17/55 (Bahar 2013): 167-180. Yazıcı, Abdurrahman. "İslam Miras Hukukunda Dede Yetimliği Ve Benzeri Problemlere Çözüm Arayışına İlişkin Bir Değerlendirme". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 20 (2012): 107-134.

⁴⁰ Sukiainen L.R. Muslim law. Issues of Theory and Practice. - Moscow: Nauka, 1986. - 49 p.; Syukiyainen L.R. Fundamentals of the Theory of Islamic Law (Textbook). - M., 2015. - C. 49.

⁴¹ Begmatova B. Inheritance rights in Islam. Dissertation abstract written for the degree of candidate of science. - T.: Tashkent Islamic University, 2008.

⁴² General description and comments to the Civil Code of the Republic of Uzbekistan. Under the editorship of H. Rahmonkulov. Tashkent edition of the world of economics and law. 1997. – B. 450 (hereinafter: F.K. general classification and conditions).

If there are debts of the deceased, according to the law. In that case, creditors can present their claims to the executor of the will (the administrator of the inherited property) or the heirs arising from the testator's obligations⁴³.

In Islamic inheritance law, it is obligatory to pay the debts of the deceased before proceeding with the distribution of the will and heritage. Even all the movable and immovable property of the deceased can be exhausted because of debt. The faqihs divide debt into two kinds: debt to Allah (zakat, atonement, offering, etc.) and debt to people. According to Hanafis, the debt of the people is paid. If a debt to Allah is bequeathed, it will be fulfilled to 1/3 of the property. But, according to Shafi'its, first, the debt is paid to Allah, and then, if anything is left of the property, the debt to the servants is paid⁴⁴.

A will is no different from the law in terms of its execution before the distribution of the heritage among the heirs. But a person cannot bequeath all his or her property to any one person. A will has certain conditions. First, it should not be given to the heir¹, and second, it should not be more than 1/3 of the estate left after the payment of the funeral expenses and debts of the deceased. Even if it increases, only 1/3 will be made. However, a deceased person may bequeath no more than one-third of his estate to non-physical structures, such as madrasas, bait-al-mal, and mosques. If there are no heirs, it may be transferred to the state to benefit all Muslims.

There are many similarities between Islamic inheritance law and secular law. For example, under both laws, the heirs of the first order are the same people. But the distribution is different. Under the law, if the heritage is divided equally between them, in Shariah, they will receive it according to the share specified in the Qur'an.

In law, the main thing is heritage by will, while in Shariah, a will is similar in execution to the heirs, but there is a difference in its aspects, such as not exceeding 1/3 and not being passed on to the heir.

According to the law, after the first-degree heirs receive the heritage equally, the remaining relatives will be left without a share. However, in Islamic Shariah, after the first-degree heirs (fard sahibs) of the deceased receive a share, the remaining property is transferred to the second-degree heirs.

One can be sure that the Islamic inheritance law has always had a certain influence on the heritage legislation in the existing countries by reading the works of many Russian, Turkish and Uzbek researchers. In this work, we have also devoted a detailed study of the impact of Islamic inheritance law on secular law and the similarities and differences between them. To this end, the issues of Islamic inheritance were compared with the section of the Civil Code (CC) of the Republic of Uzbekistan, Part V, entitled "The right of inheritance". It is well known that in secular law, heritage is made by will and law. In Islam, on the other hand, a person cannot bequeath all his wealth without depriving his heirs of it.

---

⁴³ Ф.К. умумий тасниф ва шартлар. 1156-модда. – Б. 451.

⁴⁴ ابن كمال باشا. التوضيح في شرح التصحيح. ص62. دارالنور المييين. أوردن. 2014

CONCLUSION

The results of this study allow us to draw the following conclusions on issues related to Islamic inheritance rights in the work of Basitkhan Shashi "Muqaddimatu ilm al-faraiz":

1. The foundations of Islamic inheritance law were developed in the seventh and tenth centuries. Since most of its rulings are explained in the Qur'an and hadiths, commentators and muhaddises, together with jurists who worked in the East, also conducted studies on the science of heritage. In their books, many jurists have touched upon fariz issues in such chapters as heritage and tarika, some of them like B. Marginani, Temirtashii, and Jurjani have written independent books on this science. In the West, there is great interest in Islamic inheritance law. Historically, inheritance law norms played an important role in the development of inheritance law in secular countries. Therefore it is admissible to carry out similar studies in other multi-faith countries as well.

2. Islamic inheritance law passed through a number of stages in its development. In the first stage, that is, at the beginning of Islam, as in the time of Jahiliyya, heritage usually continued for reasons such as nasab, tabanni, and covenant. At the same time, the question of the obligation of the will was added. In the second stage, was added to the above due to the reason of mu'akhat (fraternization between Meccans and Medinans), and the heritage of tabanni, that is, an adopted child, was terminated. The third stage was considered to be the period when the ayats on heritage were sent down, and judgments on heritage conditioned by the obligation of will, brotherhood and covenant were rendered invalid, and succession was given only on the basis of lineage, marriage and the release of slaves.

3. In Transoxiana, great importance is attached to the collection of issues related to the science of heritage in the form of a separate book. In particular, issues of heritage are discussed in the works of Burhanuddin Marginani (d. 594/1197) "Faraiz al-usmani", Zahiriddin Tumirtashiy Khawarizmi (d. 744/1603) "Faroiz at-Temirtashi" and in works of the fatwa genre. In such sections as faraiz, tarika, kisma. After that, the famous jurist, linguist, and mathematician Sayyid Sharif Jurjani (d. 740/1340) wrote a large and detailed book on the Farai'd, "Al-Sharifiyya". This book has been used for many years as the basic textbook in local madrasas. Later students had a need to write a smaller book than the extensive Al-Sharifiyya of the textbooks. With this in mind, Basitkhan Shashi wrote a medium-sized book, Muqaddimatu ilm al-faraiz. The book is valuable because it is written in a textual style, with extensive commentary in appropriate places, and also touches on contemporary issues.

4. In the book Muqaddimatu ilm al-faraiz, one can observe many unique approaches to the presentation of heredity issues. In particular, unlike other books on the science of heredity, this source first defines the concept of science, talks about its parts and judgments about each of them. After that, the concepts of movable and immovable property are described, which suggests that the author may have intended his book for use as a textbook in a

madrassa. An important part of the source is that the author gave convenient ways to find the common denominator of fractional numbers, which greatly simplified the mathematical calculations necessary in distributing inheritance. Basitkhan Shashi also gave as much as possible solutions to contemporary issues related to the period in which he lived. It provides an argument for each case of succession, followed by illustrative examples.

5. It may be noted that Basitkhan Shashi's *Muqaddimatu ilm al-faraiz* covers the duty-bearers and their rights in a peculiar way. First of all, men and women are listed as a whole. Basitkhan Shashi introduced the concept of *ahwalul-arbain* (forty cases) because the sum of their heritage cases reached forty. The circumstances surrounding the heir's heritage were then cited in each case, and he mentioned them in his testimony. This is a traditional practice in jurisprudence books, that is, it is easier to remember than to first mention the shares and then list the owners of those shares. The source also provides a table containing all the cases of "*Ahwalul-arba'in*", which is the most appropriate way to visualize the cases pertaining to all the heirs in *Fara'id*, and to use it when necessary.

6. In the work "*Muqaddimatu ilm al-faraiz*" one can see special approaches in the coverage of the issues related to the heirs of "*asaba*". Basitkhan Shashi's definition of nerves and division of them into genealogical and causal parts and genealogical nerves into classes does not differ from other sources of the Hanafi school. According to this classification, if the first part of them is present, the representative of the second part cannot be an heir. If there is a second party representative, he or she does not inherit a third party representative. Also, among heirs of the same section, the plurality of bloodlines is preferred, i.e., a bilateral relative is considered superior to a unilateral relative. Consequently, if the father and mother have the same brother or sister, the father cannot inherit if the mother is different. The source also provides a table to make it easier for students to remember the nerves. Causal nerves (the heir who is nervous about emancipation) are also discussed in detail. Issues of mass emancipation, rarely seen in other books, are also explained in the work with examples.

7. There are differences and similarities between Islamic inheritance law and existing inheritance laws in secular countries. First, in Islamic law there is no bequest to an heir. Even if a will is made, it is executed with the consent of the other heirs. Secondly, the property to be bequeathed must not exceed $\frac{1}{3}$ of the total estate. It may be observed that the will has a higher priority in secular law. According to him, he can bequeath any amount to any person. In Islamic inheritance law, the testator has no right to limit the number of heirs. There is also the concept of "*unfit heirs*," consisting of non-Muslims, murderers of the testator, etc., who are considered disinherited, although actually appointed heirs. In current inheritance law, the concept of "*unworthy heirs*" includes a person who has committed murder along with the murderer. In modern inheritance laws, first degree heirs initially receive a share of heritage, whereas in Islamic inheritance law, first degree heirs (obligatory) and second degree heirs (lines) may receive a share simultaneously. In

modern law, heritage is divided equally among the first-degree heirs. Under Islamic inheritance law, with the exception of some cases, one can see differences between male and female heritage.

Based on the findings, the following recommendations were developed:

1. Taking into account that the work of Basitkhan Shashi "Muqaddimatu ilm al-faraiz" is an important source in the field of inheritance sciences, publish this work in the modern Uzbek language in its entirety with the necessary comments;

2. To include subjects from the book "Muqaddimatu ilm al-faraiz" in the natural sciences programs of the International Islamic Academy of Uzbekistan, as well as in higher and secondary Islamic educational institutions under the jurisdiction of the Muslim Administration of Uzbekistan in subjects such as "fiqh", "faraiz";

3. Organization of training sessions on Islamic inheritance law based on the book "Muqaddimatu ilm al-faraiz" for specialists working in the Mahalla, Women's Committees, the State Cadastral Service, the Legislative Chamber of Uzbekistan, notary's offices, and local conciliation commissions;

4. It is advisable to create methodological manuals for the Center of fatwas of the Administration of Muslims of Uzbekistan, as well as to prepare brochures and instructions for employees of the offices of the Administration in the regions to use them when answering questions about heritage.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

МАСАЙИТОВ САИДЖАМОЛ ЮСИФОВИЧ

**ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ НАСЛЕДСТВА В КНИГЕ БАСИТХОНА
ШОШИ “МУКАДДИМАТУ ИЛМИЛ-ФАРОИЗ”**

24.00.03 – Учение фикха и калама. Теология

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ИСЛАМОВЕДЧЕСКИМ
НАУКАМ**

ТАШКЕНТ – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по исламоведческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2018.4.PhD/Isl.12

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистана.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (www.iiau.uz) и на Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научный руководитель:

Бекмирзаев Илхомжон Исроилжонович
доктор исторических наук, доцент

Официальные оппоненты:

Раджабова Мавжуда Абдуллаевна
доктор юридических наук, профессор

Бегматова Бузахро Маъруфджановна
кандидат юридических наук, доцент

Ведущая организация:

**Институт Востоковедения Академии Наук
Республики Узбекистана имени Абу Райхана
Беруни**

Защита диссертации состоится «___» декабря 2022 года в ___ часов в виде онлайн/оффлайн заседания Научного совета DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрировано за № __). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел (99871) 244-00-91; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан «___» декабря 2022 года.
(реестр протокола рассылки № 13 от 18 ноября 2022 года).

Д.Р.Махсудов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, доцент

С.А.Рустамий

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, доцент

З.М.Исламов

Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является изучение вопросов наследия ханафитской школы, освещенные в произведении Баситхона Шоши «Мукаддимату илмил-фароиз».

Объектом исследования является исламское наследственное право и вопросы касающиеся его.

Предметом исследования является произведение Баситхона Шоши «Мукаддимату илмил-фароиз».

Методы исследования. В диссертации используются методы исторического, статистического анализа, индукции и дедукции, контент-анализа текстов.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

доказано, что Баситхон Шоши, ввел понятие «кисмати риза» (قسمة رضا) обозначающий местный обычай определения и распределения наследства на основе взаимного согласия в момент, когда все наследники достигли совершеннолетия, соответствовал принципам наследования прописанных в шариате;

определено, что Баситхон Шоши при написании книги выбрал стиль текста и комментариев на основе фароиза, представил практические аспекты распределения наследства и смог объяснить их с помощью математических операций, тем самым сумел в конце XIX - начале XX вв. восстановить стиль произведения Мухаммад Муса Ал-Харезми الجبر والمقابلة (аль-Джабр ва-ль-мукабала);

доказано, что в «Мукаддимату илмил-фароиз» (علم الفرائض – введение в науку фароиз) вопросы, связанные с اصحاب الفروض (обязующая сторона – наследники имеющие определенную долю), разделены автором на أحوال الأربعين (ахвалу-л-арбаин – сорок состояний) и их подробном освещении, служили пособием для муфтиев, занимающихся разделом наследства, и студентов, изучающих эту науку;

выявлено, что решение Баситхона Шоши об установление срока (4 года), после которого разрешается раздел имущества безвести пропавшего (مفقود), исходит из решений судий того времени в целях обеспечения удобств для мусульман, а не из имеющих фетв ханафитской школы, в которых указывают на срок в 90 лет.

Внедрение результатов исследований. На основе предложений, разработанных в работе Баситхона Шоши «Мукаддимату илмил фароиз» по изучению вопросов наследия:

о том, что Баситхон Шоши, ввел понятие «кисмати риза» (قسمة رضا) обозначающий местный обычай определения и распределения наследства на основе взаимного согласия в момент, когда все наследники достигли совершеннолетия, соответствовал принципам наследования прописанных в шариате включены в «Сборник фетв» и «Исламское право», а также в

содержании книг и учебных пособий «Термины ханафитской юриспруденции» (Справка №02-03 / 654 от 01.02.21г. Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан). В результате данная научная новизна послужила формированию у учащихся понимания того, что традиции происходят из истоков шариата;

научные заключения о том, что Баситхон Шоши при написании книги выбрал стиль текста и комментариев на основе фароиза, представил практические аспекты распределения наследства и смог объяснить их с помощью математических операций, тем самым сумел в конце XIX - начале XX вв. восстановить стиль произведения Мухаммад Муса Хорезми аль-Джаббр *الجبر والمقابلة* (аль-Джаббр ва-ль-мукабала) включены в содержание книги «Фароиз», изданной по заказу Управления мусульман Узбекистана (Справка № 1778 от 28.05.2021 Управления Мусульман Узбекистана). В результате это послужило расширению понимания важности науки фароиз среди студентов высших и средних специальных исламских учебных заведений, таких как Ташкентский исламский институт, Высшее медресе Мир Араб, Школа хадисоведения в системе Управления мусульман Узбекистана;

научные выводы о том, что в «Мукаддимату илмил-фароиз» (*مقدمة علم اصحاب الفروض* – введение в науку фароиз) вопросы, связанные с *اصحاب الفروض* (наследники имеющие определенную долю), разделены автором на *أحوال الأربعين* (ахвалу-л-арбаин – сорок состояний) и их подробном освещении, служил пособием для муфтиев, занимающихся разделом наследства, и студентов, изучающих эту науку, включены в содержание книги «Раздел наследства в исламе», изданной по заказу Международного научно-исследовательского центра имама Бухари, которая послужила руководством для муфтиев, занимающихся вопросами раздела наследства, и студентов, изучающих науку фароиз (Справка № 02/207 от 08.06. 2021 г. Международного научно-исследовательского центра имама Бухари). В результате данное издание послужит ориентиром для специалистов, занимающихся фикхом, при изучении вопросов, связанных с разделом наследства;

научные выводы о том, что выявлено, что решение Баситхона Шоши об установлении срока (4 года), после которого разрешается раздел имущества безвести пропавшего (*مفقود*), исходит из решений судий того времени в целях обеспечения удобств для мусульман, а не из имеющих фетв ханафитской школы, в которых указывают на срок в 90 лет, используются при подготовке сценария сериала «Буюк юрт алломалари» телеканала «O‘zbekiston tarixi» Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка № 02-40-95 от 11.01.2021 г. Национальная телерадиокомпания Узбекистана). В результате эта деятельность послужила обогащению исторических знаний в процессе формирования представлений о фетвах по вопросам наследования раскрытых в произведение «Мукаддимату илмил-фароиз».

Апробация результатов исследования. Результаты исследования были апробированы на 11 конференциях, в том числе на 7 национальных и 3 международных.

Публикация результатов исследования. Всего по теме диссертации подготовлено 18 научных работ, в том числе 7 статей в научных изданиях, рекомендованных к публикации основных научных результатов докторских диссертаций ВАК РУз, в том числе 4 национальных и 3 в зарубежных журналах.

Структура и объем диссертации. Содержание диссертации состоит из введения, трех глав, заключения, списка литературы. Объем диссертации 126 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

1 бўлим (1 часть; part 1)

1. Масайитов С. Исломдан аввалги дин ва тузумларда мерос қонуни // Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2018. – №4 – Б. 60-63. (24.00.00; №13).
2. Масайитов С. Боситхон Шоший // Ҳидоят. – Тошкент, 2019. – №7 – Б. 30-31. (24.00.00; № 2).
3. Масайитов С. Мовароуннаҳр уламоларининг мерос илмига қўшган ҳиссалари // Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2020. - №3 – Б. 14-16. (24.00.00; № 13).
4. Saidjamol Masayitov. Research on heritege issues in Islam and their Characteristis // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, Vol.10, Issue 12, December 2020 Impact Factor: SJIF 2020=7, pages 1238-1245. India, ISSN : 2249-7137.
5. Masayitov Saidjamol. The Researches on the issues of inheritence in Islam and their Peculiarities // American Journal of social and Humanitarian Research, ISSN: 2690-9626. vol 1, No 6, November-December 2020, pages 41-47.
6. Masayitov Saidjamol. Heritage Law Issues in Islam According to Hadith Sources // Asian Journal of Multidimensional Research, ISSN: 2278-4853. vol 11, Issue 11, November 2022 SJIF 2022=8179, pages 158-161.
7. Масайитов С. Фароиз илмига оид тадқиқотлар ва уларнинг ўзига хослиги // Ислом тафаккури. – Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2022. – № 3. – Б. 98-102. (24.00.01; № 1).

2 бўлим (2 часть; part 2)

8. Масайитов С. Вклад Баситхона Шаши в развитии науки фараида // Monografia Pokonferencyjna. Science, Research, Development #12 Economy Management. State and Law v. 2. Belgrade (Serbia) 29.12.2018-30.12.2018. – Б. 104-107.
9. Masayitov S. Contribution of Sayyid Sharif Jurjani in the formation of Faraid (science of Heritage) in Central Asia // International Journal of Reasearch ISSN:2348-6848 vol-6 Issue-5. 3rd EduINDEX Intrenatioal Multidisciplinary Conferenceheld jn 6-7 th April 2019 at Edupedia Publications Pvt Ltd. New Delhi. - P. 527-530.
10. Масайитов С. Самарқандда мерос илми шаклланишида Журжонийнинг ўрни // Осиё мамлакатлари тамаддуни ва Ипак йўли. Халқаро илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. – Самарқанд: 2019. – Б. 418-420.
11. Масайитов С. Самарқанд ва Насаф уламоларининг мерос илмига қўшган ҳиссалари // Имом Абу Мансур Мотуридий ва Мотуридия таълимоти: 46

ўтмиш ва бугун. Халқаро конференция материаллари тўплами. – Самарқанд: 2020. – Б. 328-331.

12. Масайитов С. Насаф уламоларининг мерос илмига қўшган ҳиссалари // Жаҳолатга қарши маърифат билан курашган аллома. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Қарши: 2019. – Б. 193-197.

13. Масайитов С. Мовороуннаҳрда мерос илмининг шаклланишида Саййид Шариф Журжонийнинг ўрни // Марказий Осиё ва ислом цивилизацияси. Ёш тадқиқотчи ва талабаларнинг республика анжумани. Ўзбекистон халқаро ислом академияси тўплами. – Тошкент: 2018. – Б. 44-45.

14. Масайитов С. Саййид Шариф Журжоний ва унинг Нақшбандия тариқатидаги ўрни // Хожагон нақшбандия тариқатининг жаҳон цивилизация тарихида тутган ўрни. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Бухоро: 2018. – Б. 90-91.

15. Масайитов С. Абу Бакр Журжоний. //Ислом энциклопедияси. – Ж. I. – Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2020. – Б. 496.

16. Масайитов С. Яҳудийлик динида мерос қонунчилигининг тартибга солиниши // Ўзбекистон халқаро ислом академияси. Ёш олимлар илмий-амалий анжуман тўплами II. – Тошкент: Shafolat Nur Fayz, 2021. – Б. 22-26.

17. Масайитов С. Мерос ва васият масалаларининг оилани мустаҳкамлашдаги ўрни // Оилавий қадриятларни мустаҳкамлашнинг долзарб масалалари ва муаммолари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. Ўзбекистон Республикаси маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти, 19 март 2021. – Б. 209-212.

18. Масайитов С. Авл (фикҳий атама). // Ислом энциклопедияси. – Ж. II. – Тошкент: ЎзХИА, 2022. – Б. 298-301.

Автореферат «Шамсиддинхон Бобохонов» НМИУ таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босмахона лицензияси

6068

Бичими: 60x84 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табағи: 3,25. Адади 100. Буюртма № 100.

“Мухаррир нашриёти” матбаа бўлимида чоп этилди.
100011, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, 20^А-мавзеи,
Сўгалли ота кўчаси, 5-уй. E-mail: muharrir@list.ru..